

Kernkwaliteiten Historisch Willemstad

*Voor duurzame ontwikkeling met behoud
van de unieke waarden van de binnenstad
en haven.*

Kernkwaliteiten Historisch Willemstad

*Voor duurzame ontwikkeling met behoud van de unieke
waarden van de binnenstad en haven.*

Colofon

Titel: Kernkwaliteiten Historisch Willemstad: binnenstad en haven

Auteur: A.H. Speckens MSc.

Factcheck: Drs. G.J.M. Gehlen

Foto's: Ati Palm, tenzij anders vermeld

Opdrachtgever: Ministerie van Verkeer, Vervoer en Ruimtelijke Planning, Curaçao

Opgesteld in samenwerking met:

Ministerie van Verkeer, Vervoer en Ruimtelijke Planning, Curaçao

National Archaeological - Anthropological Memory Management, Curaçao

Rijksdienst van het Cultureel Erfgoed, Nederland

Stichting Monumentenzorg Curaçao

Stichting Monumentenfonds Curaçao

University of Curaçao

Zarja Architecture, Curaçao

© Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort, 2024

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Postbus 1600

3800 BP Amersfoort

www.cultureelerfgoed.nl

Voorwoord	5
1 Inleiding	7
1.1 Aanleiding	7
1.2 Achtergrond	8
1.3 Uitwerking kernkwaliteiten	9
1.4 Opbouw	9
2 Landschap	10
2.1 Sint Annabaai	13
2.2 Het Waaigat	14
2.3 Heuvelrug	15
2.4 Caribische Zee	16
2.5 Bodem/archeologie	17
3 Stedenbouw	21
3.1 Punda en de forten	25
3.2 Otrobanda	29
3.3 Pietermaai	35
3.4 Scharloo	38
4 Architectuur	41
4.1 Curaçaos-Hollandse stijl	42
4.2 Curaçaose Barok	44
4.3 Neo-Curaçaos-Hollandse stijl	47
4.4 Neoclassicisme	50
4.5 20 ^e -eeuwse architectuur	54
Bronvermelding	59
Bijdragen	60

Historisch Willemstad is op 4 december 1997 op de Werelderfgoedlijst van UNESCO geplaatst. In 2022 hebben we het 25 jarig jubileum van deze mijlpaal groots gevierd. Trots en krachtig, maar ook met een zorg.

In de afgelopen 25 jaar heb ik in diverse functies mogen meemaken hoe de kennisverbreding en transformatie van onze stad zich manifesteerde. Er is beleidsmatig nagedacht over de stad, er zijn vele workshops, symposia en conferenties besteed aan de verdere ontwikkeling van de stad. De stad heeft zich in goede en minder goede opzichten verder ontwikkeld.

Mijn Land heeft ontwikkeling nodig. De Binnenstad van Willemstad heeft ontwikkeling nodig. Met zorg voor de kwaliteit van het werelderfgoed. Wat is deze kwaliteit van het erfgoed? We hebben een “Retrospective Statement of Outstanding Universal Value” die in UNESCO termen uitlegt wat onze stad nu zo bijzonder maakt. In diverse documenten worden de bijzondere stedelijke structuur en architectuur genoemd als basis van hoge kwaliteit voor verdere ontwikkeling.

Deze waarden worden in dit document uitgewerkt. Het gaat om de tastbare kenmerken van Historisch

Willemstad via een beschrijving van het landschap, de stedenbouw en de architectuur. Voor het opstellen van dit document hebben we gebruik gemaakt van een bijdrage van het Ministerie van OC&W Nederland en de Staatsecretaris belast met Werelderfgoed, mevr. G. Uslu.

Wij hebben voor het opstellen van het document opdracht gegeven aan een deskundig bureau, die zich heeft laten bijstaan door een team van lokale deskundigen. Als onderdeel van het traject is een workshop met een groot scala aan stakeholders op Curaçao georganiseerd. Dank aan allen die hieraan een bijdrage hebben geleverd.

Dit document geeft niet alleen invulling aan de kernkwaliteiten van onze Werelderfgoedstad, maar zal ook een belangrijke basis vormen voor de verdere uitwerking van de visie op de binnenstad en een aangepast kaderstelsel voor beoordeling van plannen in deze stad.

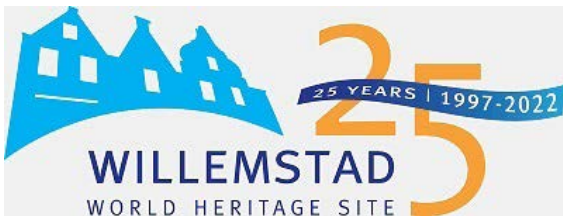
Ik kijk met vertrouwen uit naar de wijze waarop we onze binnenstad verder gaan inrichten.

Ing. Charles Cooper MSc.
Minister van Verkeer, Vervoer en Ruimtelijke Planning

In dit document worden de kernkwaliteiten van Historisch Willemstad, Binnenstad en Haven uitgewerkt. Hierbij komen de stedenbouw van de verschillende wijken (Punda, Pietermaai, Otrobanda en Scharloo), de architectuur van de verschillende tijdsperiodes, relatie met het onderliggend landschap en de relatie met het klimaat aan bod. Ieder onderdeel is voorzien van een korte inhoudelijke omschrijving, een opsomming van de kernkwaliteiten, het ontwikkelingsperspectief op hoofdlijnen en een set van ontwerprichtlijnen.

De kernkwaliteiten zijn de tastbare kenmerken van Historisch Willemstad waaraan de 'Outstanding Universal Value' (OUV) afleesbaar is, zoals toegelicht onder paragraaf 1.2 en 1.3. De volgende kernkwaliteiten worden behandeld:

- Landschap: de Caribische Zee, de Sint Annabaai, het Waaigat en de heuvelruggen;
- Stedenbouw: Punda, Pietermaai, Otrobanda en Scharloo; en
- Architectuur: Curaçaos-Hollandse Stijl, Curaçaose Barok, Neo-Curaçaos-Hollandse Stijl en Neoclassicisme.

(Ministerie van Verkeer, Vervoer en Ruimtelijke Planning)

1.1 Aanleiding

Sinds 1997 staat het 'historisch gebied van Willemstad, binnenstad en haven' op de Werelderfgoedlijst van UNESCO. Het is ingeschreven op basis van de 'Statement of Outstanding Universal Value' (OUV). Deze 'bijzondere universele waarde' is de essentie van het werelderfgoed.

Om in aanmerking te kunnen komen voor het werelderfgoed is het behoud en herstel geregeld via een samenhangend pakket van wet- en regelgeving.¹ In deze wet- en regelgeving worden de core- en de bufferzone samen aangeduid als 'Binnenstad'. Op Curaçao zijn 860 gebouwen aangewezen als monument, waarvan 743 in de binnenstad.

Daarnaast is de historische binnenstad van Willemstad aangewezen als beschermd stadsgezicht met als doel het behoud en herstel van de aanwezige monumenten en van de historische structuur en het mogelijk maken van nieuwe ontwikkelingen. Ingezet wordt op een kwalitatieve hoogwaardige invulling van de bebouwde omgeving en van de openbare ruimte om de stedenbouwkundige structuur volledig tot zijn recht te laten komen.² In de binnenstad (in zowel de core- als de bufferzone) zijn een aantal aandachtsgebieden aangewezen als 'afwijkingengebieden' om stadsvernieuwing mogelijk te maken.

Voor ontwikkelingen wordt getoetst aan de bestemmingsbepalingen van het Eilandelijk Ontwikkelingsplan (EOP). De gronden van het beschermd stadsgezicht zijn bestemd voor behoud, herstel en verdere ontwikkeling. Daarom zijn er onder artikel 4 aanvullende voorschriften opgenomen over de perceelindeling, bouwhoogte, gevelbreedte, bouwmaterialen, dakvorm en dakbedekking.³

De voorschriften van artikel 4 zijn bedoeld om ontwikkelingen te laten aansluiten bij de kenmerken van het beschermd stadgezicht, maar in de praktijk blijken deze onvoldoende houvast te bieden. Ze zijn onvoldoende gerelateerd aan de globaal omschreven OUV, doen geen recht aan de specifieke kwaliteiten van de wijken en geven ruimte voor verschillende interpretaties. De voorschriften leiden dan ook niet altijd tot ontwikkelingen die de gewenste kwaliteit hebben en aansluiten bij de kenmerken van het beschermd stadsgezicht.

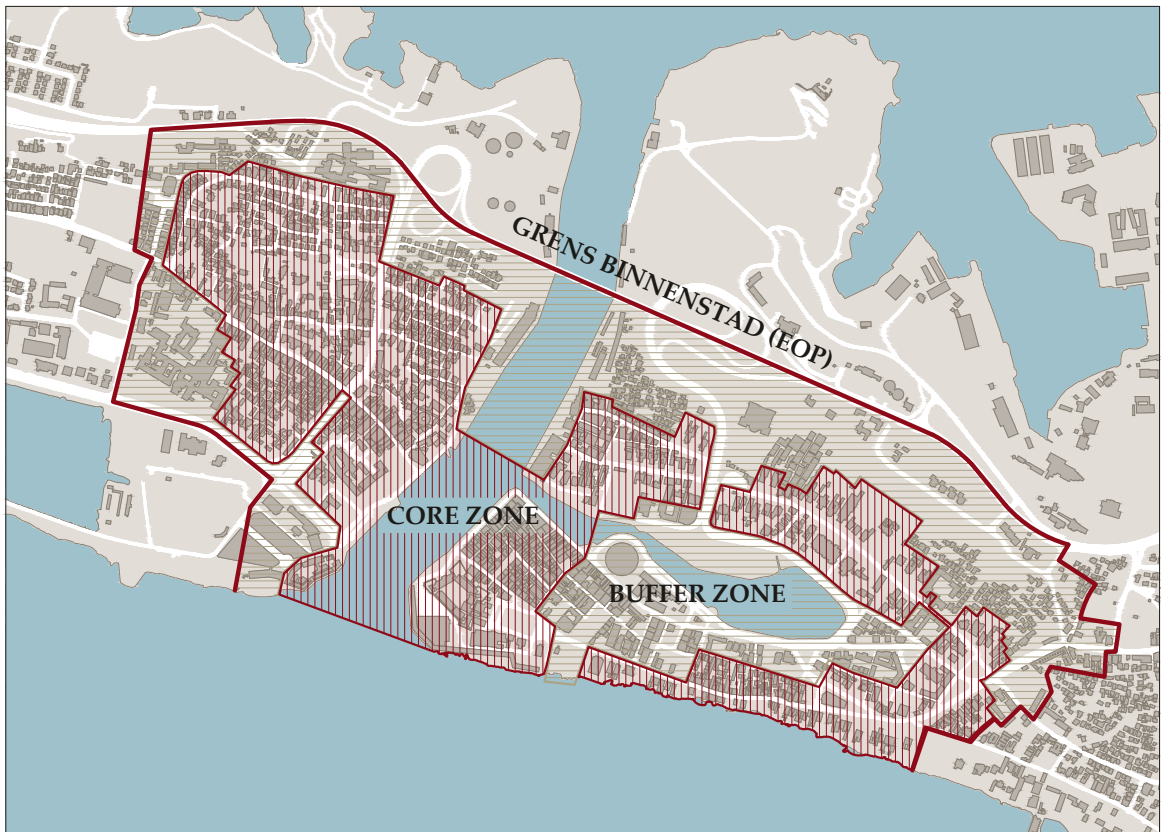
Om te komen tot ontwikkelingen die recht doen aan de OUV is een vertaalslag nodig van de globale OUV naar de aanwijsbare kenmerken hiervan: de kernkwaliteiten. Hierbij wordt o.a. gebruik gemaakt van de HUL-methode⁴. Deze kernkwaliteiten kunnen vervolgens worden ingezet om het toetsingskader, waaronder de voorschriften van artikel 4, te versterken. Dit document is een verdere uitwerking van de OUV waarin de kernkwaliteiten voor de binnenstad als geheel en per wijk verder zijn toegelicht.

² Eilandelijk Ontwikkelingsplan deel 1 (AB 1995, 36)

³ Eilandelijk ontwikkelingsplan deel 2 (AB 1995, 36)

⁴ Historic Urban Landscape (HUL) — The urban area understood as the result of a historic layering of cultural and natural values and attributes, extending beyond the notion of "historic centre" or "ensemble" to include the broader urban context and its geographical setting. This wider context includes notably the site's topography, geomorphology, hydrology and natural features, its built environment, both historic and contemporary, its infrastructures above and below ground, its open spaces and gardens, its land use patterns and spatial organization, perceptions and visual relationships, as well as all other elements of the urban structure. It also includes social and cultural practices and values, economic processes and the intangible dimensions of heritage as related to diversity and identity (UNESCO, 2011a)..."

¹ EROC (AB 1980, 6), Monumentenlandsverordening (PB 1989, 55), Monumenteneilandsverordening (AB 1990, 5), het Meerjarenprogramma Bijdrageregeling Monumentenzorg (AB 2006, 95), Het Monumentenplan (1990) en Plan di Monumento 2000+ (2001).

(Speckens, 2011)

Het doel van dit document is om meer inzicht te geven in de OUV van historisch Willemstad zodat onder andere beleidsmakers, ontwerpers en ontwikkelaars hier bewust mee kunnen omgaan bij het maken van plannen. Daarnaast wordt met dit document uitvoering gegeven aan actiepunt NM-04 'wijkstructuren' van het Management Plan (2016), waarin wordt voorgesteld om wijkbegrenzingsen en beschrijvingen op te stellen op basis van de historische stedenbouwkundige structuur en architectuur als input voor nieuwbouwrichtlijnen of -voorschriften in de historische binnenstad (actiepunt NM-05). Tot slot draagt dit document bij aan kennisuitwisseling voor (wereld)erfgoedprofessionals en erfgoedenthousiasten.

1.2 Achtergrond

Historisch Willemstad, Binnenstad en Haven, is 4 december 1997 door de Werelderfgoed Commissie van UNESCO op de Werelderfgoedlijst geplaatst op basis van criteria II, IV en V:

Criterion II

het tentoonstellen van een belangrijke uitwisseling van menselijke waarden, over een tijdsperiode of binnen een cultureel gebied van de wereld, over ontwikkelingen in architectuur of technologie, monumentale kunst, stedenbouw of landschapsonwerp;

Criterion IV

een uitstekend voorbeeld te zijn van een type gebouw, architectonisch of technologisch ensemble of landschap dat (een) belangrijke fase(n) in de menselijke geschiedenis illustreert;

Criterion V

een uitstekend voorbeeld te zijn van een traditionele menselijke nederzetting, landgebruik of zee gebruik dat representatief is voor een cultuur (of culturen), of menselijke interactie met het milieu, vooral wanneer het kwetsbaar is geworden onder de gevolgen van onomkeerbare veranderingen.

De OUV van Willemstad is als volgt omschreven: 'Historisch Willemstad, Binnenstad en Haven is een Nederlands koloniaal ensemble in het Caribisch gebied waarin de organische groei van een multiculturele

samenleving over de periode van drie eeuwen af te lezen is. (criterium V:) De natuurlijke wateren van de Sint Anna Baai en het Waaigat verbinden de vier wijken Punda, Pietermaai, Scharloo en Otrobanda. Deze wijken delen een unieke door tropisch klimaat beïnvloede, Europese architectuur van medio 17^e tot medio 20^e eeuw. (criterium IV:) De stedelijke structuur en architectuur van de vier multiculturele wijken zijn authentieke voorbeelden van Nederlandse stedenbouw en architectuur van de koloniale periode (1634-1954⁵) en (criterium II:) vertonen geleidelijke invloed van Portugese, Spaanse en Afrikaanse culturen en gebruiken.’

1.3 Uitwerking kernkwaliteiten

In bovenstaande OUV worden de attributen en de bijbehorende bijzondere waarden op hoofdlijnen omschreven:

De genoemde attributen zijn samen te vatten als ‘landschap’, ‘stedenbouwkundige structuur’ en ‘architectuur’. Onder landschap vallen het land en de natuurlijke wateren van de Sint Annabaai en het Waaigat; onder de stedenbouwkundige structuur vallen de structuren van de vier wijken Punda, Pietermaai, Scharloo en Otrobanda inclusief de kades en fortificaties; en onder architectuur vallen de bouwkundige kenmerken die zijn vastgelegd in de monumenten.

De toegekende waarden van de OUV zijn ‘uitwisseling van menselijke waarden’ (**sociale waarde**), ‘illustratie van belangrijke fasen in de geschiedenis’ (**historische waarde**) en ‘menselijke interactie met het milieu’ (**ecologische waarde**). Onder sociale waarden vallen onder andere de **Nederlandse, Portugese, Spaanse en Afrikaanse** invloeden; onder historische waarden valt de invloed van de **koloniale periode**; en onder ecologische waarden vallen de **verbinding** van de wijken **door de natuurlijke wateren** en de **invloed van het tropische klimaat op de stedenbouw en architectuur**.⁶

De kernkwaliteiten zijn de aanwijsbare kenmerken van de attributen (landschap, stedenbouwkundige structuur en architectuur) die de waarden van de OUV (sociaal, ecologisch en historisch) tot uiting brengen.

1.4 Opbouw

In de volgende hoofdstukken wordt de vertaalslag gemaakt naar de kernkwaliteiten: de attributen worden verder uitgewerkt door de aanwijsbare kenmerken te omschrijven die de toegekende waarden tot uiting brengen.

De attributen worden behandeld van groot naar klein. Daarom wordt in hoofdstuk twee begonnen met het landschap dat wordt gekenmerkt door de wateren van de Sint Annabaai en het Waaigat; de natuurlijke heuvelruggen en de ligging aan de Caribische Zee. In dit hoofdstuk wordt ook de archeologie behandeld, omdat dit zich (veelal nog onontdekt) in de bodem bevindt.

Hoofdstuk drie behandelt de stedenbouwkundige structuren van Punda, Otrobanda, Pietermaai en Scharloo. Hierbij wordt de globale ontwikkeling geschetst waarbij de focus ligt op de historische stedenbouwkundige structuren die als ‘core zone’ van het Werelderfgoed zijn aangewezen. Er is gekozen om de forten als groep te behandelen in paragraaf 3.1 over Punda. De forten bevinden zich in Punda en Otrobanda maar ook buiten het beschermd stadsgezicht maar dienden als één geheel in de militaire strategie.

In hoofdstuk vier worden de verschillende bouwstijlen uit de koloniale periode (1634-1954) behandeld: Curaçaos-Hollandse stijl, Curaçaose Barok, Neo-Curaçaos-Hollandse stijl en het Neoclassicisme. De modernere bouwstijlen maken (deels) onderdeel uit van de koloniale periode, maar zijn geen onderdeel uit van OUV. Dit heeft er wellicht mee te maken dat deze architectuur te jong was om meegenomen te worden in de monumentselectie. Deze architectuur is echter wel belangrijk om het verhaal van de ontwikkeling van de architectuur te vertellen en de verbinding naar de hedendaagse architectuur. Daarom is hier onder paragraaf 4.5 een korte beschrijving over opgenomen.

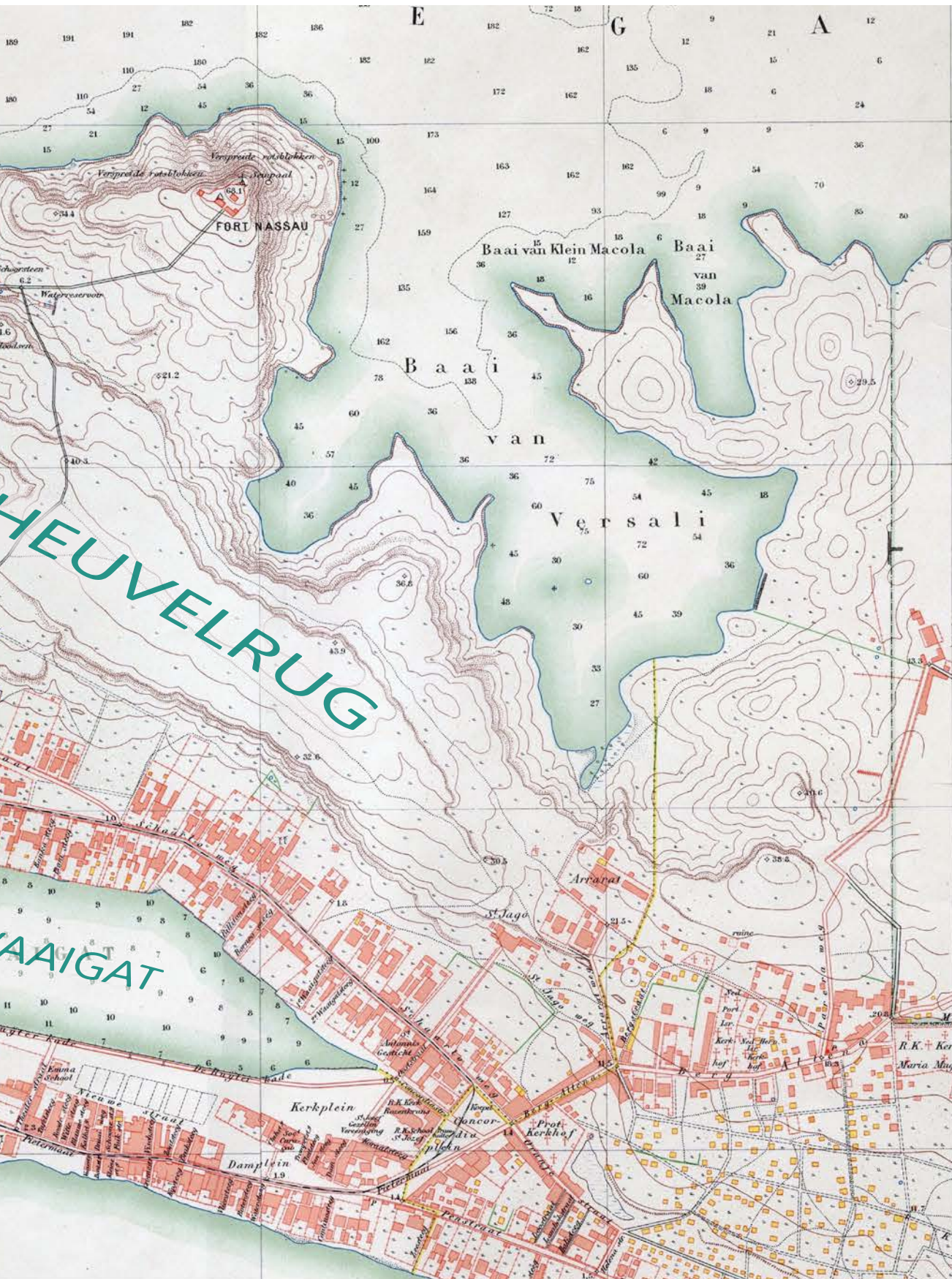
⁵ In 1954 werd het Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden ondertekend.

⁶ De kleurencodering is onderdeel van een analysemethode van Ana Pereira-Rodgers uit RE-ARCHITECTURE. Deze methode kan helpen om inzicht te krijgen in de waarden en attributen. Zie bijlage 2.

2 Landschap

Op de kaart van Werbata uit 1909 zijn de ligging van de Sint Annabaai, Het Waaigat, de heuvelrug en de Caribische Zee aangegeven. (Werbata, 1909)

Het landschap en het klimaat waarin het zich bevindt, zijn bepalend geweest voor de ontwikkeling van Willemstad. De natuurlijke inlandse baai Schottegat was een veilige aanlegplaats voor schepen in het Caribisch gebied en van strategisch belang in de periode van Europese expansie (Koninkrijk der Nederlanden, 1996). De Sint Annabaai geeft als natuurlijke, diepe en smalle haven toegang tot het Schottegat en aan de ondiepe wateren van het Waaigat en (voorheen) Rifwater (Werbata, 1909).

Historisch Willemstad is ontstaan aan weerszijden van de Sint Annabaai. De ontwikkeling begon in de 17^e eeuw aan de oostzijde: de noordoostpassaat maakte de oostelijke kade een geschikte aanlegplaats voor zeilschepen vanwege de stabiele afluende wind. Om de natuurlijke haven te beschermen, is bij de ingang ervan Fort Amsterdam gebouwd op de punt van een schiereiland. Hieromheen groeiden in de drie eeuwen daarna de wijken Punda, Otrobanda, Pietermaai en Scharloo.

Voor de ontwikkeling van de ommuurde stad Punda achter Fort Amsterdam was onvoldoende plaats en is land gewonnen door delen van de Sint Annabaai en het Waaigat te dempen. Ook voor de stedelijke ontwikkeling van Pietermaai en Scharloo rondom Waaigat en Otrobanda aan de westelijke zijde van de Sint Annabaai werden delen van het water gedempt. De oorspronkelijke grillige oevers van de Sint Annabaai werden langzaam omgevormd tot strakke kades. (Speckens, 2011)

De groei van de stad werd aan de zuidzijde beperkt door de Caribische zee en aan de noordzijde door de (groene) heuvelrug. Om ontwikkeling van bebouwing en infrastructuur toch mogelijk te maken werden vanaf de 18^e eeuw grote delen van het Waaigat gedempt en vanaf de 20^e eeuw ook een groot deel van het Rifwater. Door deze dempingen is het Waaigat ongeveer 20% van de oorspronkelijke grootte en is het Rifwater helemaal niet meer verbonden met de open wateren van de Sint Annabaai. (Speckens, 2011)

Het landschap en de wateren zijn sinds het begin van de 17^e eeuw voortdurend in gebruik geweest en met regelmaat aangepast aan de behoeften van de maatschappij. Daarom is in het gehele gebied sprake van een zeer hoge trefkans op archeologische en historisch geografische resten.

Kernkwaliteiten

- Natuurlijk reliëf en noordoostpassaat als basis voor stedenbouwkundige groei;
- Caribische zee en (groene) heuvelrug als natuurlijke begrenzing van Willemstad;
- Open wateren van Sint Annabaai en Waaigat als scheiding en verbinding tussen de wijken; en
- De zeer hoge (indicatieve) archeologische en historisch geografische waarde.

Ontwikkelingsperspectief

De aanwezigheid van het water en de wind is een belangrijk onderdeel van de OUV (criterium V: menselijke interactie met het milieu). Ontwikkeling is gericht op instandhouding van de beleving van de noordoostpassaat in de stad en de beleving van de begrenzingen van de wijken door zicht op het water/groen zowel direct als indirect door zicht op de bruggen en zicht op passerende schepen. Ook dient rekening gehouden te worden met de stijging van de zeespiegel.

Ontwerprichtlijnen

Bij ruimtelijke ingrepen is het van belang om te streven naar de visuele en functionele relatie met de Caribische zee, de Sint Anna Baai, het Waaigat of de (groene) heuvelrug. Daarnaast is het belangrijk om rekening te houden met de effecten van ruimtelijke ontwikkelingen op het gedrag van de noordoostpassaat in de stad zodat deze prettig voelbaar blijft. Bij ingrepen op het land (onbebouwd én bebouwd terrein) dient vooraf cultuurhistorisch onderzoek⁷ te worden verricht. Bij ingrepen in/aan het water dient vooraf advies te worden opgevraagd of archeologisch onderzoek nodig is of een meldingsplicht volstaat.

⁷ Cultuurhistorisch onderzoek omvat in principe drie vakgebieden; archeologie, bouwhistorie en historische geografie.

De Sint Annabaai is een natuurlijke diepe haven waar met regelmaat grote cruiseschepen aanleggen, hetgeen een spectaculair aanzicht oplevert. (Speckens, 2011)

2.1 Sint Annabaai

De Sint Annabaai, de toegang tot het Schottegat, is de bestaansreden van Willemstad. Door de jaren heen zijn de oevers aangepast waardoor ze nu overal ongeveer even breed zijn met strakke kades. Dit maakt het groot scheepsverkeer richting Schottegat mogelijk: een indrukwekkend aanzicht dat zijn magie nooit verliest. Sint Annabaai scheidt de wijken Punda en Scharloo fysiek van Otrobanda, maar verbindt deze visueel. Twee iconische bruggen verbinden de wijken: de Koningin Emmabrug (de pontonbrug) voor voetgangers en de Koningin Julianabrug (de 56,4 m hoge brug) voor autoverkeer.

Kernkwaliteiten

- Natuurlijke diepe haven;
- (Groot en klein) scheepsverkeer;
- Strakke kades met aanlegmogelijkheid;

- Fysieke scheiding en visuele verbinding tussen Punda/ Scharloo en Otrobanda; en
- Koningin Emmabrug (ponton draaibrug) en Koningin Julianabrug.

Ontwikkelingsperspectief

Ontwikkelingen zijn gericht op versterking van het open karakter van de Sint Annabaai, de beleving van de open verbinding naar de Caribische Zee, het versterken van de functionaliteit en levendigheid.

Ontwerprichtlijnen

Ruimtelijke ingrepen dienen ter verbetering van de waterkwaliteit en van de verblijfskwaliteit, zonder aantasting van het bestaande erfgoed onderwater. Verdere wijzigingen van de oeverlijnen van Sint Annabaai worden voorkomen.

De openheid van Het Waaigat zorgt ervoor dat de Noordoost Passaat tot ver in de stad kan doordringen. (Speckens)

2.2 Het Waaigat

Het Waaigat is verbonden met de diepe open wateren van de Sint Annabaai. Het scheidt Punda en Pietermaai fysiek van Scharloo, maar verbindt deze visueel. Het is een open ruimte te midden van deze wijken en biedt ruimte voor de noordoostpassaat om volledig door te dringen in de stad. Het ondiepe water met openbaar bereikbare oevers was van oorsprong een ankerplaats voor kleine vaartuigen en wordt tegenwoordig gebruikt door de 'barcos', de kleine boten met groenten en fruit uit Venezuela, ook de drijvende markt genoemd. Door demping van grote delen van het Waaigat werd het mogelijk om Punda en Pietermaai uit te breiden en om grootschalige infrastructuur aan te leggen. Het gebied dat wordt geïdentificeerd als 'Waaigat' bestaat nu voor een deel uit parkeerplaatsen en infrastructuur.

Kernkwaliteiten

- Open verbinding met de Sint Annabaai;
- Fysieke scheiding en visuele verbinding tussen Punda/ Pietermaai en Scharloo;

- Openbare oeverlijn;
- Openheid, vrije ruimte voor Noordoost Passaat;
- Drijvende markt; en
- Koningin Wilhelminabrug, Prinses Amaliabrug en Leonard B. Smith Brug.

Ontwikkelingsperspectief

Ontwikkelingen zijn gericht op versterking van het open karakter van het water van het Waaigat, verbetering van de open verbinding met de Sint Annabaai, behoud van openbare oeverlijn en vergroten van de functionaliteit en levendigheid.

Ontwerprichtlijnen

Ruimtelijke ingrepen dienen ter verbetering van de water-/bodemkwaliteit, kwaliteit van de oevers, en van de verblijfskwaliteit door de aanleg van schaduwrijk groen langs wandelroutes, zonder aantasting van het bestaande erfgoed onderwater. Stimuleren van recreatief gebruik kan de levendigheid van het Waaigat vergroten. Voorkomen van verdere demping van het Waaigat.

De Koningin Julianabrug is aangelegd op de heuvelrug die zo'n 30 tot 40 meter hoog is. De brug is bijna 500 meter lang en met ruim 56 meter is de hoogste in het Caribisch gebied.

2.3 Heuvelrug

Een natuurlijke heuvelrug begrenst de noordzijde van het beschermd stadsgezicht. De Koningin Julianabrug is op deze heuvelrug gebouwd en versterkt (de beleving van) deze grens. Aan de Scharloo zijde is de helling zeer steil waardoor deze tot begin 20^e eeuw onbebouwd bleef. Aan de Otrobanda zijde is de helling minder steil waardoor deze in de 19^e eeuw al werd bebouwd.

Kernkwaliteiten

- De groene heuvelrug met o.a. Seru Arrarat als fysieke begrenzing van Scharloo;
- De bebouwde heuvelrug met o.a. Seru Motet als fysieke begrenzing van Otrobanda; en
- De Koningin Julianabrug

Ontwikkelingsperspectief

Gericht op de instandhouding van de beleving van de heuvelrand als natuurlijke begrenzing van het beschermd stadsgezicht aan de noordzijde. De Koningin Julianabrug versterkt dit beeld als grens van de stad.

Ontwerprichtlijnen

Ontwikkelingen tasten de zichtbaarheid van de heuvelrand niet aan. Aan de Scharloo-zijde dragen ruimtelijke ingrepen bij aan de zichtbaarheid van de groene helling waarbij aanvullende bebouwing wordt voorkomen. Aan de Otrobanda-zijde dragen ruimtelijke ingrepen bij aan de zichtbaarheid van het hoogteverschil door de zichtbaarheid van de gelaagdheid van bebouwing. De Koningin Julianabrug blijft herkenbaar als begrenzing van de stad.

Het uitzicht op de Caribische zee wordt gekenmerkt door een diversiteit aan scheepvaart die de verbinding vormt met de rest van de wereld.

2.4 Caribische Zee

Curaçao is één van de duizenden eiland in de Caribische Zee, die ingesloten ligt tussen Cuba, Midden Amerika, de Kleine Antillen en Zuid Amerika. De Caribische Zee is de natuurlijke begrenzing van het beschermd stadsgezicht aan de zuidzijde. Het uitzicht op de Caribische zee wordt gekenmerkt door een diversiteit aan scheepvaart die de verbinding vormt met de rest van de wereld. Op een heldere dag is het mogelijk om Venezuela op 70 km afstand) te zien liggen.

Kernkwaliteiten

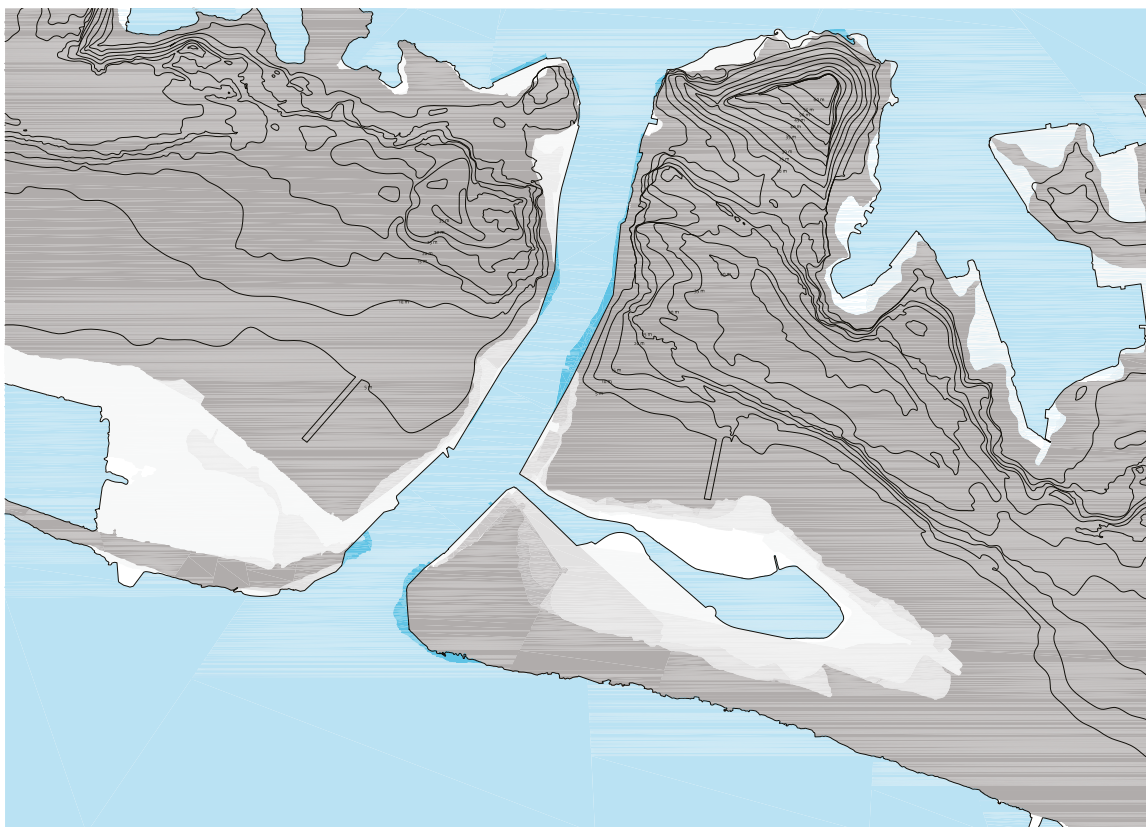
- De Caribische zee als fysieke begrenzing van Punda, Pietermaai en Otrobanda;
- (Groot en klein) scheepsverkeer;
- Weids uitzicht; en
- Grillige oevers.

Ontwikkelingsperspectief

Gericht op de instandhouding van de beleving van Caribische Zee als natuurlijke begrenzing van het beschermd stadsgezicht aan de zuidzijde.

Ontwerprichtlijnen

Het visueel contact vanaf de openbare weg met de Caribische zee wordt behouden of versterkt. Ingrepen vinden plaats zonder aantasting van het bestaande erfgoed onderwater.

Het landschap is door de jaren heen meerdere malen aangepast. De grillige natuurlijke oevers van de Sint Annabaai zijn omgevormd tot strakke kades. Het Waaigat en het Rifwater zijn grotendeels gedempt. (Speckens, 2011) Vooral bij de dempingen is nog veel te ontdekken, zoals de exacte locatie van de oude stadsmuren.

2.5 Bodem/archeologie

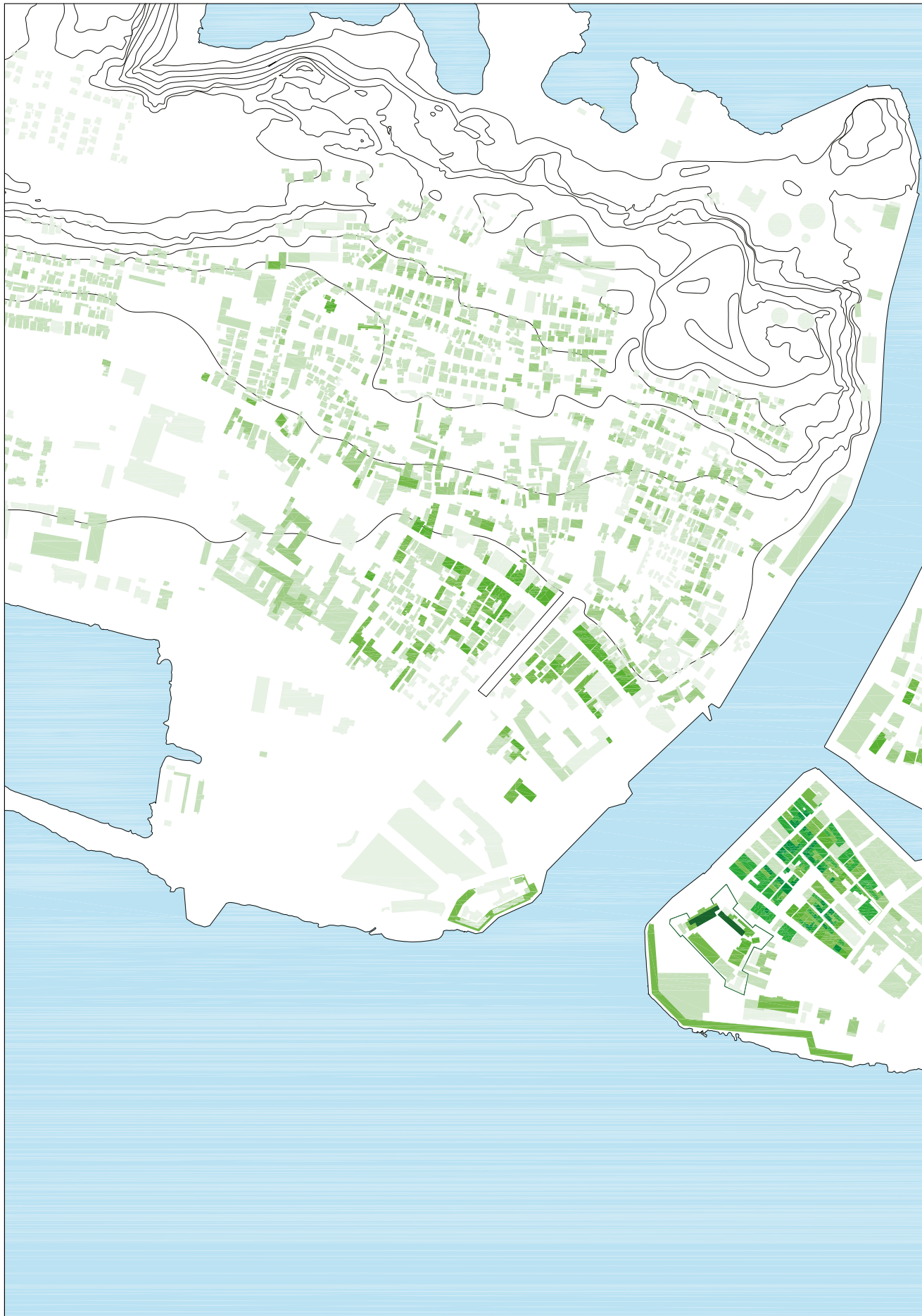
Het landschap en de wateren zijn sinds het begin van de 17^e eeuw voortdurend in gebruik geweest en met regelmaat aangepast. Daarom is in het gehele gebied sprake van een zeer hoge trefkans op archeologische en historisch geografische resten. Er valt nog heel veel te ontdekken.

Objecten en sites vertellen het verhaal van Willemstad, zoals het in 1884 gezonken stoomschip 'de Mediator' (Nagelkerken, 2014), het in 1778 geëxplodeerd en gezonken Hollandse fregat 'de Alphen' (Nagelkerken, 2009) maar ook sporen van dempingen en oude infra-structuren. Bij de kades van Scharloo zijn bij opgravingen kanonnen gevonden die in het verleden werden gebruikt

als bolders om de scheepstrossen vast te maken.

In Pietermaai is een maalsteen gevonden in de fundering van een pand dat van een bakkerij is geweest.

Er is echter nog veel te ontdekken. Zo is bijvoorbeeld de exacte locatie van de oude stadsmuren van Punda nog altijd niet bekend. De wateren (en de dempingen van het water) zijn in het verleden gebruikt als dumpplek voor afval, waardoor dit interessante locaties zijn voor mogelijke vondsten. Daarbij is het ook mogelijk dat er nog resten worden gevonden van inheemse bewoning van de pre-koloniale periode. Door nieuwe onderzoeken wordt de kennis over de geschiedenis van Willemstad (en Curaçao) vergroot. Dit geeft ook mogelijkheden om beter over het verleden te communiceren en de betrokkenheid van de bevolking te vergroten.

De leeftijd van de bebouwing van de binnenstad (naar analyse van historisch kaarten). Van donkergroen (17e eeuw) naar lichtgroen (21e eeuw). (Speckens, 2011)

Kernkwaliteiten

- (nog te ontdekken) archeologische resten onderwater, zoals 'de Mediator', 'de Alphen', gebruiksvorwerpen, etc.;
- (nog te ontdekken) archeologische en historisch geografische resten op het land, zoals kanonnen, historische graven, funderingen, etc.; en
- de zeer hoge (indicatieve) archeologische waarde in het algemeen.

Ontwikkelingsperspectief

Gericht op de instandhouding van de reeds geïdentificeerde archeologische en historisch geografische resten, het afleesbaar maken van het bijbehorende verhaal en het inzetten van de kennis bij (participatie)projecten.

Ontwerprichtlijnen

Voorafgaand aan ingrepen wordt een archeologisch bureauonderzoek gedaan om in te schatten hoe groot de kans is op vondsten⁸. Bij ingrepen op het land (onbebouwd én bebouwd terrein) dient vooraf cultuurhistorisch onderzoek te worden verricht. Bij ingrepen in/ aan het water dient vooraf advies te worden opgevraagd bij de betreffende autoriteit of archeologisch onderzoek nodig is of een meldingsplicht volstaat. De resultaten van het onderzoek worden vervolgens meegenomen in de planvorming.

⁸ Volgens het Verdrag van Malta

De vier wijken van Willemstad: Punda, Pietermaai, Scharloo en Otrobanda, op basis van de deelgebieden (onderstaand). (Speckens)

Legenda: Deelgebieden van Willemstad (pagina 22)

Punda

1. Forti – Punda
2. Punda
3. Schootsveld – Punda

Pietermaai

4. Schootsveld – Pietermaai
5. Waaigat
6. Pietermaai Smal
7. Klooster
8. Julianaplein

Scharloo

9. Berg Altena
10. Sint Jago
11. Betancourt
12. Scharloo Ariba
13. Fleur de Marie

14. Scharloo Abou
15. Werf – Scharloo

Otrobanda

14. Forti – Otrobanda
15. Werf – Otrobanda
16. Ser'i Otrobanda Ariba
17. Kurá Hulanda
18. Ser'i Otrobanda Abou
19. Kurá di Shon
20. Kortijn
21. Hospital
22. Stegegebied
23. Breedestraat
24. Renaissance
25. Brionplein/Rifgebied

De deelgebieden van Willemstad (resultaat van de workshops van maart 2023). (Speckens). Zie legenda op p.21

De wijken Punda, Pietermaai, Scharloo en Otrobanda laten de invloed zien van een multiculturele samenleving en het tropische klimaat op de Nederlandse koloniale stedenbouw. Daar waar Punda werd gepland vanuit een militaire strategie met stadsmuren en dichte bouwblokken in een orthogonale structuur, ontstonden Pietermaai en Scharloo als een organische lintbebouwing richting Bandariba door de begrenzing van het water en het natuurlijk reliëf. In Otrobanda was meer ruimte voor stedenbouwkundige groei: eerst ontstond lintbebouwing (Breedestraat) haaks op de Sint Annabaai richting Bandabou en vervolgens Kurá's (grote erven met vrijstaande woning en bijgebouwen) aan weerszijden van de Breedestraat. Vervolgens zijn de wijken steeds verder verdicht. Het verschil in sociale status binnen de multiculturele samenleving is afleesbaar in de grootte van de kavels, de grootte van de bebouwing, de vrije ruimte rondom de bebouwing en de staat van onderhoud.

Punda, Pietermaai, Scharloo en Otrobanda hebben ook veel overeenkomsten. Het dakenlandschap is door de beperkte hoogte van de bebouwing vrij vlak maar vol reliëf door de kleinschaligheid van de bebouwing met zadel- en schilddaken. Binnen de wijken is bijna overal een visuele relatie met de begrenzingen van de wijk: het water van de Sint Annabaai, Waaigat, de Caribische Zee en de (groene) heuvelrug. De wind krijgt vrij spel door de oost-west georiënteerde straten en stegen, door openbare ruimten en door de open ruimte tussen gebouwen zoals smalle stegen, tuinen en binnenplaatsen⁹. Een systeem van pleinen en bruggen verbindt de wijken aan elkaar en is onderdeel van een systeem van openbare ontmoetingsplaatsen op loopafstand. De multiculturele samenleving is voelbaar: de stad ademt **ambiente** (sfeer), verwelkomt alle culturen en is gemaakt voor **paradera** (Het voorbij rijden/flaneren met de auto om te zien wat er te doen is bekenden tegen te komen): sociaal contact door toevallige ontmoetingen. Daarnaast is deze ook af te lezen in de verscheidenheid aan straatnamen: de officiële straatnaam (vaak vernoemd naar een persoon) en een oude benaming in het Papiaments en/of Nederlands die in de volksmond nog altijd wordt gebruikt.

Kernkwaliteiten

- Het ensemble van onderscheidende stedenbouwkundige structuren, waaronder grid, lint, kurá (vrijstaand huis op groot erf), stegen en fortificaties;

- Het kleinschalig en reliëfvol dakenlandschap;
- De visuele relatie met het water en de (groene) heuvelrug;
- Zichtlijnen op bijzondere monumenten, zoals forten, het water, de (groene) heuvelrug, het groot scheepsverkeer en andere markante plekken;
- Systeem van kades, pleinen en bruggen die de wijken aan elkaar verbinden; en
- Systeem van openbare ontmoetingsplaatsen op loopafstand.

Ontwikkelingsperspectief

Gericht op de instandhouding van de herkenbaarheid van de verschillende stedenbouwkundige structuren, de kleinschaligheid en het reliëf daarvan. De instandhouding of verbetering van de visuele relatie met het water en het landschap. Aandacht voor de kwalitatieve verbetering van het systeem van pleinen, bruggen, openbare ontmoetingsplekken en andere mogelijkheden tot sociale interactie. Behoud van het kleinschalig en reliëfvol karakter. Zichtlijnen worden behouden en versterkt door obstakels te verwijderen. Verbeteren van de levendigheid door het stimuleren van bewoning door verschillende sociale lagen van de bevolking, waarbij oog is voor alle leeftijden. Versterking van de groenstructuren.

Ontwerprichtlijnen

Ruimtelijke ingrepen zijn gericht op behoud en herstel van het historische stratenpatroon en bebouwingvormen. Voor het behoud van het reliëf, de kleinschaligheid en afleesbaarheid worden percelen individueel bebouwd en niet samengevoegd: één kavel bevat één herkenbaar hoofdgebouw eventueel met ondergeschikte bijgebouwen

Ruimtelijke ingrepen behouden of verbeteren de visuele relatie met het water en het landschap en het zicht op de herkenningspunten (de belangrijkste historische gebouwen). Ingrepen in de openbare ruimte zijn gericht op het verbeteren van de verblijfskwaliteit door het creëren schaduw (bij voorkeur door inheemse beplanting) en zitmogelijkheden op looproutes, pleinen en andere ontmoetingsplaatsen. Bij het creëren van woningen wordt gelet op diversiteit van het aanbod.

⁹ Ten tijde van dit schrijven is er nog onvoldoende analyse gedaan naar de historische groenstructuren.

Entree van Breedestraat, Punda vanaf het Wilhelminaplein. De 'Hollandse' topgevels zijn voorzien van galerijen, die later weer zijn dichtgezet. (Speckens)

3.1 Punda en de forten

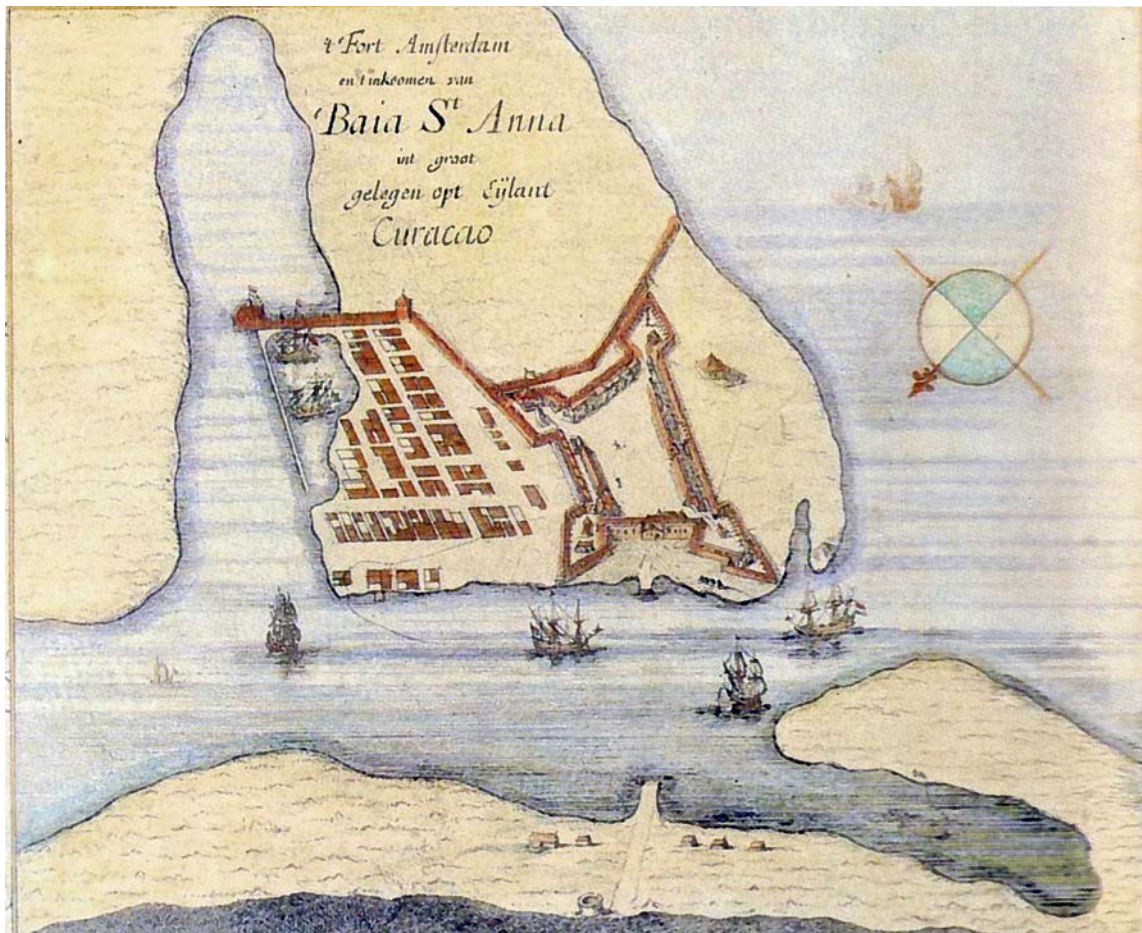
De ontwikkeling van Willemstad begon aan de zuidzijde van de Sint Annabaai op een puntvormig schiereiland, nu Punda genaamd. In 1634 werd gestart met de bouw van Fort Amsterdam volgens het Oudnederlands stelsel. Het zelfvoorzienende fort werd voorzien van vier (in plaats van vijf) bastions, een woning voor de directeur, thans het gouverneurshuis, militaire barakken, een kerk, opslagplaatsen (o.a. voor voedsel) en waterreservoirs.

Rond 1650 begon de ontwikkeling van de ommuurde stad 'Willemstad' ten noordoosten van Fort Amsterdam. Om het puntvormige schiereiland uit te breiden werd vier hectaren van het Waagat gedempt. De stad werd volgebouwd met (pak)huizen volgens een orthogonaal plan. Aan het begin van de 18^e eeuw was de ommuurde stad volgebouwd met zo'n 200 panden. De historische stedenbouwkundige structuur bestaat uit smalle, diepe bouwpercelen met daarop stadshuizen van twee of drie verdiepingen met zadeldaken en (later toegevoegde) galerijen. Deze panden staan met de voorgevel tegen de rooilijn en hebben alleen open ruimte aan de binnenzijde van het bouwblok. Op de benedenverdiepingen waren

voornamelijk winkels met opslag en bedrijfsruimten; wonen gebeurde op de verdiepingen. De galerijen zorgden ervoor dat de gevel minder opwarmt door de zon. De open galerijen bieden schaduw voor passanten en zorgden voor interactie tussen de woning en de straat. De meesten zijn ondertussen dichtgezet.

Tussen 1826 en 1830 werd de militaire strategie aangepast. Om de Sint Annabaai te beschermen werden aan beide zijden van de entree van de haven forten gebouwd: Waterfort in Punda en Riffort in Otrobanda. Deze twee forten liggen in verschillende wijken maar vormen één geheel qua architectuur. Ze zijn onderdeel van een verdedigingsstrategie waar ook Fort Nassau (1797) en het veel kleinere Fort Waakzaamheid (1803), die buiten het beschermd stadgezicht liggen, deel van uitmaken (Hartog, 1796).

Door nieuwe ontwikkelingen op het gebied van defensie werden de stadsmuren van Punda overbodig en in 1861-1866 afgebroken. Bouwen in het open schootsveld ten oosten van Fort Amsterdam werd toegestaan. Met behulp van meer dempingen van het Waagat kon Punda verder uitgebreid worden (Meijers, 1865). Dit gebied (#3 Punda Nobo) heeft een minder eenduidige structuur: net als de ommuurde stad heeft het gesloten

Op deze kaart van Robijn uit 1676 is de aanleg van de ommuurde stad achter Fort Amsterdam te zien. De kaart is getekend vanaf Otrobanda waardoor de kaart zuidoost georiënteerd is. (Robijn, 1676)

bouwblokken van twee tot drie bouwlagen, maar kent grotere percelen, grotere bouwvolumes en bevat naast huizen ook andere typologieën zoals kantoren en fabrieken.

Het Gouvernementsplein, nu een openbaar plein, was oorspronkelijk een afgesloten militair terrein. De ommuurde stad (#2 Punda) werd volledig volgebouwd en bevatte geen pleinen. Bij de uitbreiding van Punda na het afbreken van de muren werden alsnog pleinen gerealiseerd: Plasa Jojo Correa aan het Waaigat en het Wilhelmina-/Hendrikplein ter plaatse van het voormalige schootsveld aan de oostzijde van Fort Amsterdam. Vanwege het toenemende verkeer en behoefte aan meer licht en lucht werd in de jaren '30 van de 20^e eeuw gestart met het slopen van bouwwerken ten behoeve van een nieuwe straat. De doorbraak stopte bij de Hanchi Snoa waardoor in 1939 het Helfrichplein, het huidige Da Costa Gomezplein ontstond (Ditzhuijzen, 2022). In 1957 werd Hotel Curaçao Intercontinental, thans bekend als het Plaza Hotel, achter het Waterfort gerealiseerd waardoor aan weerszijden de pleinen Plasa Piar en Plasa Cola Debrot ontstonden. Door landwinning in het Waaigat ontstond aan de oostzijde van Punda ruimte voor de

aanleg van het (voormalige) postkantoor en het daarvoor gelegen Plasa Godett en het daarnaast gelegen verkeersplein Waaigatplein dat dient als busstation. Het Keukenplein ontstond doordat een aantal huizen tijdens de opstand van 30 mei 1969 werden verwoest door de brand.

Kernkwaliteiten

- Het militaire systeem van forten, waaronder Fort Amsterdam, Waterfort, Riffort, Fort Nassau en Fort Waakzaamheid, en de onderlinge zichtrelaties;
- Orthogonale stedenbouwkundige structuur van diepe smalle percelen langs smalle straten en stegen;
- Op de rooilijn gebouwde gesloten bouwblokken van panden van 2 of 3 bouwlagen met een topgevel, een zadeldak en zowel open als dichtgezette galerijen;
- Structuur van pleinen: Gouvernementsplein, Plasa Jojo Correa, Wilhelmina-/Hendrikplein, Da Costa Gomezplein en Keukenplein; en
- De visuele relatie met de Sint Annabaai, het Waaigat en Scharloo.

Zicht vanaf de Sint Annabaai op Fort Amsterdam en het Waterfort. Het tussenliggende militaire terrein werd in de jaren '60 ontwikkeld tot hotel. (Heeren 2 Caribbean BV)

Ontwikkelingsperspectief

Gericht op de instandhouding van de historische stedenbouwkundige structuur en de visuele relatie met de Sint Annabaai, het Waagat en Scharloo. Aandacht voor de kwalitatieve verbetering van de openbare ruimte. Terugbrengen van de levendigheid, met name ook in de smalle stegen, door het stimuleren van wonen op de verdiepingen door verschillende bevolkingsgroepen en aandacht voor het inbrengen van de daarbij behorende functies en kwaliteiten (supermarkt, parkeren, verlichting, veiligheid, etc.).

Ontwerprichtlijnen

Ruimtelijke ingrepen zijn gericht op het herstel van de historische structuur en het verbeteren van de natuurlijke doorstroming van de wind. Obstakels die zichtlijnen belemmeren worden zoveel mogelijk verwijderd. Nieuw te ontwikkelen bebouwing houdt rekening met de menselijke maat en draagt bij aan een prettig schaduwrijk verblijfsklimaat voor voorbijgangers en bewoners, bijvoorbeeld met galerijen en groen. Bij ingrepen bij bestaande bebouwing wordt aandacht geschonken aan het terugbrengen van binnenplaatsen en, onder bepaalde voorwaarden¹⁰, het terug- of aanbrengen van galerijen.

¹⁰ Bijvoorbeeld: indien het pand geen beschermd monument is, indien de breedte van de straat/steeg dat toelaat, indien het geen verstorend effect heeft op een belangrijke zichtlijn, etc.

Zicht vanaf de Breedestraat Punda (deelgebied 2 Punda): 'Hollandse' panden met zadeldaken, topvels en dichtgemetselde galerijen.

Kleurrijke woonhuizen in Neo-Curacaos-Hollandse en Neoclassicistische stijl aan de Sebastopolstraat Otrobanda. (Speckens)

3.2 Otrobanda

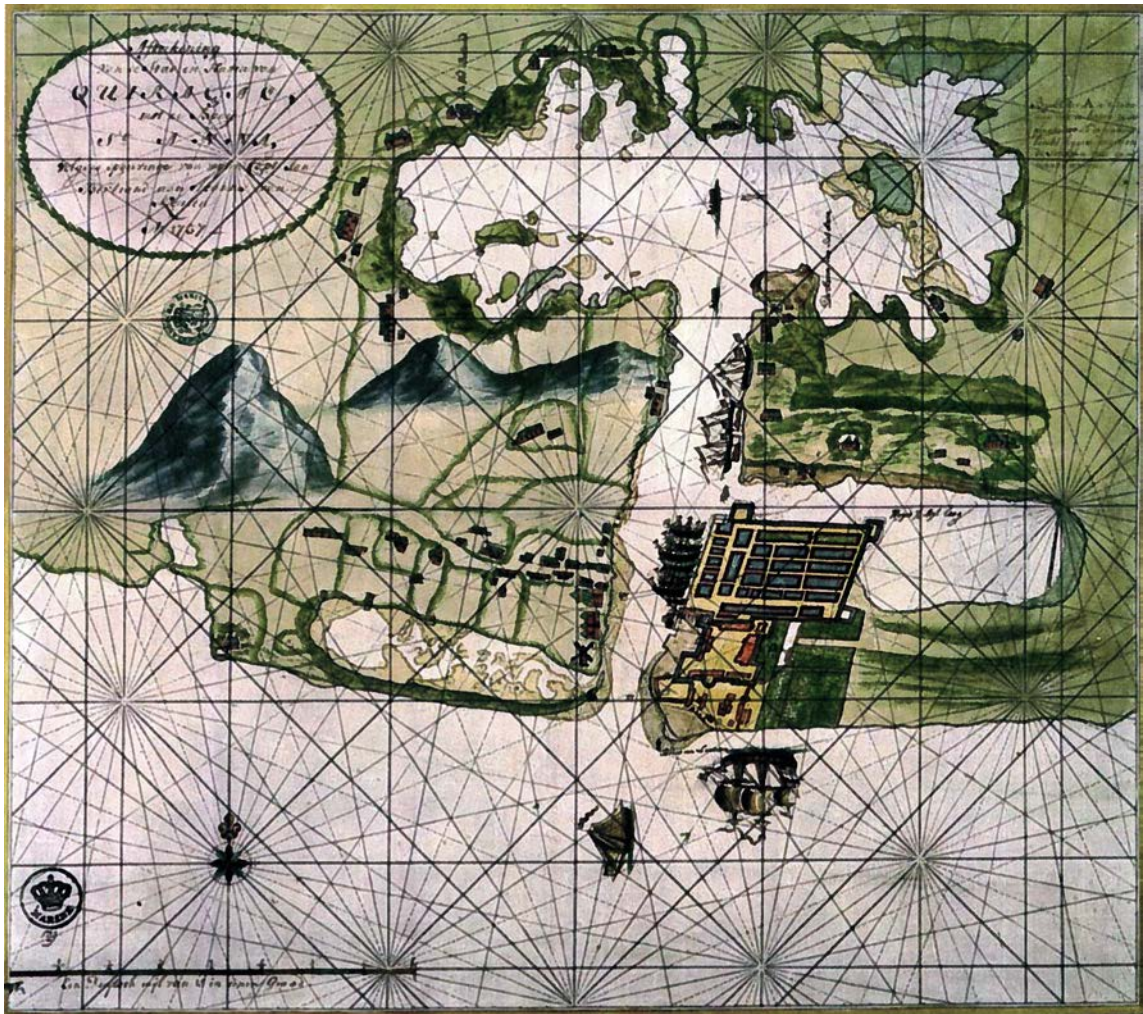
Rond 1700 was Punda volgebouwd en werd bouwruimte buiten de stadsmuren gezocht. De overkant van de haven bood veel potentie. Hoewel er in 1707 pas officieel bouw kavels werden uitgegeven, stonden er al een aantal illegale (pak)huizen aan de waterkant. Er was veel meer ruimte dan in Punda: er was geen stadsplan en er werden geen stadsmuren gebouwd. De begrenzingen waren het Rifwater in het zuiden, de Sint Annabaai in het oosten, en Ser'i Otrobanda aan het noorden.

Rond 1750 begonnen verschillende stedenbouwkundige structuren in Otrobanda te ontstaan. De eerste bebouwing ontstond aan de oever Sint Annabaai: zuidelijk werden huizen gebouwd (Brionplein) en noordelijk vooral grote pakhuizen en scheepswerven (Rouvilleweg). Daartussen liep in westelijke richting de 'gemene weg' naar Bandabou (Breedestraat) waaraan lintbebouwing was ontstaan (ongeveer de helft van de huidige Breedestraat). Aan beide zijden van deze lintbebouwing waren ruim opgezette vrijstaande woonhuizen gebouwd op grote percelen, ten zuiden aan het Rifwater en ten noorden op de iets hogere gelegen gronden. Deze percelen zouden later (gedeeltelijk) volgebouwd worden.

Daarnaast was al het eerste deel van het huidige Stegegebied ontstaan.

Hoewel de groei van Otrobanda begon aan de Waterkant, het huidige Brionplein, is weinig bekend over deze bebouwing. De eerste bebouwing bestond uit één bouwlaag (om het schootsveld vanuit Fort Amsterdam vrij te houden) en stond vrij dicht aan het water, waardoor er geen sprake was van een plein maar van een kade. Door dempingen in de 19e en 20e eeuw is het huidige Brionplein ontstaan. Op foto's uit eind 19e eeuw is te zien dat er ruime panden stonden van 2 tot 4 verdiepingen hoog. Ze vormden een strak front van punt- en lijstgevels met shutterramen en balkons. Ze hadden een stoep met keurig hekwerk tussen manshoge kolommen. Tijdens de stakingen van 30 mei in 1969 zijn bijna alle panden aan het Brionplein in vlammen opgegaan. Alleen het zuidelijke gedeelte van het Sint Martinusgesticht en het huis op de hoek van de Consciëntiesteg hebben de brand overleefd.

De Breedestraat was van oorsprong een straat voor mensen die zich ruimere huizen konden veroorloven. Veel panden waren geschakeld, maar in westelijke richting waren ook huizen met grote voor- en achtertuinen. In de 19^e eeuw bereikte de bebouwing aan de Breedestraat zijn volle lengte en tot in de 20^e eeuw werd deze steeds verder verdicht. De Breedestraat is de

Op deze kaart van Keulen-Bertrand uit 1737 is te zien dat er rond die periode gebouwen aan het tegenwoordige Brionplein stonden, lintbebouwing aan de hedendaagse Breedestraat was ontstaan en de rest van Otrobanda bestond uit koralen. (Ozinga, 1959)

hoofdader van Otrobanda met een verscheidenheid van functies die verschillende deelgebieden met eigen karakters met elkaar verbindt.

In de 18^e eeuw vond de grootste groei plaats in het huidige Stegengebied ten zuiden van de Breedestraat, ook Rifgebied genoemd. Het Stegengebied bestaat uit smalle steegjes met dichte bouwblokken parallel aan de Breedestraat en van de Breedestraat richting het Rifwater. Het noordelijke deel bestond vooral uit eenvoudige huizen voor ambachtslieden, dat halverwege de 19^e eeuw al zeer dicht was bebouwd. In het zuidelijke deel, grenzend aan het Rifwater, woonden de welgestelden in grote vrijstaande huizen op ruime percelen die gelijkenissen vertonen met de landhuizen. Deze grote ommuurde stukken grond met een hoofdgebouw worden Kurá (erf) genoemd: koralen. Aan de randen stonden eenvoudige bijgebouwen met een lessenaar-

of zadeldak voor slaafgemaakten, personeel, verhuur of opslag. In de loop van de 19^e en 20^e eeuw zijn de koralen steeds verder volgebouwd, waardoor deze bijna helemaal zijn opgenomen in het stegengebied. Een aantal hoofdgebouwen staan er nog en zijn verstopt tussen de stegen in een kleine oase van rust en ruimte. In een aantal koralen zijn nog steeds typerende inheemse bomen als de Kenepa, Tamarinde en Wayaká te vinden.

In de 18^e (en 19^e) eeuw werden er ook koralen aangelegd ten noorden van de Breedestraat. De koralen, thans bekend als Kurá di Shon Ki, Kurá di Shon Fil, Kurá di Shon Toms en Kortijn (oorspronkelijk Vredelust) zijn nog steeds goed herkenbaar omdat deze niet helemaal zijn opgedeeld en doorverkocht waardoor meer van het originele erf behouden is gebleven.

Zicht vanaf de Pater Eeuwensweg (deelgebied 25 Brionplein/Rifgebied): grote vrijstaande woningen op ruime percelen met daaromheen verdichting met (kleine) arbeiderswoningen aan smalle stegen.

Omdat het gebied ten noorden van de Breedestraat op een helling lag en de bedrijvigheid van het Rifwater en de Sint Annabaai miste, kwam de verdichting pas in de tweede helft van de 19^e eeuw op gang. Door de aanwezige hoogteverschillen in de buurt van de Breedestraat ontstond een organische structuur: dit is goed zichtbaar in het IJzerstraatgebied, momenteel bekend als Kurá Hulanda. Een groot deel van Ser'i Otrobanda maakte deel uit van de Westwerf. Eind 19^e eeuw is overgegaan tot de verkoop van percelen volgens een verkavelingsplan. Er werden meerdere wegen aangelegd waaronder de Hoogstraat. Hier kwamen protestantse middenstanders en ambachtslieden wonen. Vanuit dit gebied is, door de hoogteverschillen en de relatief lage bouwhoogte, vanuit verschillende locaties prachtig uitzicht op het lageregelegen Otrobanda, de Sint Annabaai en de Caribische Zee. Daarnaast kan de wind ook goed door dit gebied waaien. Otrobanda kent een veel gevarieerder bouwtype dan Punda, onder andere omdat deze wijk later is ontstaan en langer heeft kunnen doorgroeien omdat er meer ruimte beschikbaar was. Er zijn panden met zadeldaken, lessenaarsdaken en met schilddaken; panden met de hoofdnok dwars of evenwijdig aan de straat; panden zonder galerij, met (meestal een geïncorporeerde) galerij; panden met een balkon en soms ook met een buitentrapp; etc.

Otrobanda is een grote wijk met veel variatie in stedenbouwkundige structuur en architectuur, maar er zijn ook overeenkomsten. Zo is de hele wijk grotendeels organisch gegroeid, leefden rijk en arm, gekleurd en wit naast elkaar. Hierdoor staan er overal kleine woningen en kapitale panden uit verschillende tijdsperiodes naast elkaar, en zijn er overal onverwachte hoekjes, pleinen of tuinen te ontdekken. Op verschillende plekken vindt men 'bentana's', kleine winkeltjes waar eten, drinken of kleine benodigheden door het raam worden verkocht. Mensen zitten voor hun huis en de deuren en ramen staan vaak open, men kent elkaar, er is sociale controle. Uit Otrobanda komen veel muzikale en literaire talenten en ook nu nog wordt de wijk geassocieerd met muziek in huis of op straat.

Otrobanda heeft een beperkt aantal officiële pleinen maar wel een gemêleerd netwerk van ontmoetingsruimten. Het Brionplein begon als 'Waterkant' – ook wel Awasá (zout water) genoemd. Het was aanvankelijk een kade met houten stijgers die door meerdere dempingen van de Sint Annabaai meer dan twee keer zo groot is geworden. Lange tijd was het Brionplein een verkeersplein met een busstation, maar na de aanleg van de oprit naar de Koningin Julianabrug werd een nieuw verkeersplein voor het busstation aangelegd aan de Sebastopolstraat. Omstreeks 1750 werd een koopmanshuis gebouwd op de hoek van de haven en het Rifwater, op de gronden waar de korenmolen 'de Vreede' stond,

Zicht op Kurá di Shon Ki (deelgebied 19 Kurá di Shon): grote vrijstaande woningen (momenteel in slechte staat) op een groot erf met daaromheen bebouwing van latere periode.

waardoor het Molenplein is ontstaan. In 1949 werd het nieuwe St. Thomacollege gebouwd in Otrobanda nabij de rond 1866 gebouwde Villa Belvédère en het woonhuis van L.B. Smith waardoor het hedendaagse L.B. Smithplein vorm kreeg. Daarnaast zijn er in Otrobanda veel openbare ruimtes te vinden die officieel geen plein of park zijn maar wel zo aanvoelen, zoals het pleintje voor Sebastopolstraat 26-28 en verschillende hoekjes en andere toegankelijke terreinen in onder andere het IJzerstraatgebied (deelgebied Kurá Hulanda), het Stegengebied, de koralen (deelgebied Kurá di Shon).

- Topografische hoogteverschillen;
- Ligging aan de Sint Annabaai en aan de Caribische Zee
- Bijzondere, grote complexen van de Rooms-katholieke-missie (kerken met pastorie, scholen, ziekenhuis)
- Structuur van formele en informele ontmoetingsruimtes¹¹; en
- Levendigheid door de verscheidenheid aan functies zoals wonen, restaurants en cafés, winkels, werkplaatsen, scholen en kantoren.

Kernkwaliteiten

- Grote verscheidenheid in de stedenbouwkundige structuren: lintbebouwing, stegengebied, koralen en ook enkele delen volgens verkavelingsplannen;
- Grote verscheidenheid in sociale status: bescheiden woningen van 1 verdieping met kap, ruime herenhuizen van twee of drie verdiepingen met kap tot riante vrijstaande woningen.
- Grote variatie in de toepassing van bouwkundige onderdelen en architectonische kenmerken (lessenaar-, zadel- en/of schilddak, galerij of/en balkon en/of trappen, shutterramen en/of luiken, topgevels en/of kroonlijsten, steen en/of hout, wel of geen voor- en /of achtertuin, etc.);

Ontwikkelingsperspectief

Gericht op de instandhouding van de variëteit van de historische stedenbouwkundige structuur, de instandhouding van de variëteit in de architectuur en de visuele relatie met de Sint Annabaai, de Caribische Zee en/of het voormalige Rifwater (nu Pater Eeuwensweg), Punda en Scharloo. Verbeteren van de omgevingskwaliteit van de historische structuren die zijn aangetast door de aanleg van infrastructuur uit de 20^e eeuw. Aandacht voor de kwalitatieve verbetering van de formele en informele ontmoetingsruimtes, bijvoorbeeld door het toevoegen van schaduwrijk groen. Aandacht voor kwalitatieve verbetering van de woonfunctie, zoals de parkeer-

¹¹ Hiervan is momenteel nog geen goed overzicht beschikbaar.

Zicht vanaf de Breedestraat (deelgebied 23 Breedestraat): geschakelde panden met variëteit in nokrichting, bouwhoogte en afstand tot de perceelsgrens.

Zicht vanaf L.B. Smitsplein (deelgebied 18 Ser'i Otrobanda Abou): lintbebouwing van vrijstaande woningen met daarachter bebouwing volgens een verkavelingsplan.

behoefte (zodat de ontmoetingsruimtes en stegen niet worden geblokkeerd door auto's).

Ontwerprichtlijnen

Ruimtelijke ingrepen zijn gericht op het herstel van de historische structuren, waaronder de afleesbaarheid van de koralen en het heropenen van afgesloten stegen¹². Obstakels die zichtlijnen¹³ belemmeren worden zoveel mogelijk verwijderd. Bij nieuwe ontwikkelingen wordt rekening gehouden met de menselijke maat, de aanleg van stoepen en tuinen.

¹² Zoals de stegen die zijn dichtgezet bij de (aan)bouw van het voormalige SEHos.

¹³ Deze zichtlijnen worden in de volgende fase in beeld gebracht. Het gaat onder andere om zichtlijnen richting de Sint Annabaai, het (voormalige) Rifwater, de natuurlijke heuvelrug, passerende schepen en de wijken Punda, Pietermaai en Scharloo.

Pietermaaiweg 77 met rechts de vissteeg. De panden linkservan (nummer 71 en 73-75) hebben een verhoogde gevel uit de eerste helft van de 20^e eeuw.

3.3 Pietermaai

In de 18^e eeuw werden vrijstaande huizen gebouwd op de smalle strook ten oosten van Punda. Door het schootsveld aan de westzijde, de Caribische zee aan de zuidzijde en het Waaigat aan de noordzijde was alleen smalle lintbebouwing mogelijk. Dit deel van de wijk, Pietermaai Smal, is steeds verder verdicht waardoor er smalle dwarsstegen richting het Waaigat (nu Nieuwestraat) en richting de Caribische Zee ontstonden.

Toen halverwege de 19^e eeuw de militaire strategie werd aangepast werd het mogelijk om het schootsveld te bebouwen. Vanaf 1827 nam de oppervlakte van Pietermaai door demping van stukken van het Waaigat steeds verder toe. Zo werd de wijk meer dan tweemaal zo groot en konden er meer wegen en (overwegend vrijstaande) bebouwing worden gerealiseerd. In het begin van de 20^e eeuw groeide Pietermaai tot aan Scharloo met de bouw van de kathedraal op grond die voorheen onderdeel van het Waaigat was.

De historische stedenbouwkundige structuur van Pietermaai is organisch en stapsgewijs ontstaan en kent, omdat hier rijk en arm naast elkaar woonden, meer

variatie in bouwtype dan Punda. De bebouwing bestaat uit vrijstaande woningen van 1 of 2 bouwlagen met zadeldaken (met de nok haaks of parallel aan de straat) of schilddaken met daaromheen aan alle zijden open ruimte (tuin). Al vanaf het begin stonden er tussen de huizen ook eenvoudige woningen in de stegen richting het Waaigat en de zee.

Pietermaai heeft in het bijzonder geleden onder de orkaan van 1877, waardoor huizen aan de zee kant zijn weggespoeld. Op de kaart van Werbata uit 1909 is te zien dat de huizen tegenover Pietermaai 33 tot en met 51 zijn verdwenen.

In het oudste gedeelte, Pietermaai Smal, is een groot deel van de woningen geschakeld. De klassieke woningen met symmetrische gevels liggen iets terug van de openbare weg en hebben een prominent gepositioneerde voordeur op straatniveau of met een bordes. De formele voortuin of stoep met de lage erfafscheidingen is een belangrijk overgangsbied van openbaar naar privé en wordt gebruikt voor sociale ontmoetingen tussen de bewoners en voorbijgangers.

Toen door de nieuwe ontwikkelingen op het gebied van defensie de stadsmuren van Punda werden afgebroken,

Zicht vanaf Pietermaaiweg (deelgebied 6 Pietermaai Smal): sterk verdichte lintbebouwing met smalle steegjes richting het Waaigat.

Zicht vanaf Pietermaaiweg (deelgebied 6 Pietermaai Smal): geschakelde woonhuizen in Pietermaai Smal met twee bouwlagen, wisselende afstand tot de perceelsgrens, formele voortuinen met lage erfafscheiding, daken met pannen, balkons en trappen.

Op de kaart van Werbata is de uitbreiding van Pietermaai te zien: een deel van het Waaigat is gedempt om de Nieuwestraat, het Kerkplein en de De Ruyterkade aan te leggen. Tussen de Nieuwestraat en de De Ruyterkade zijn negen kavels beschikbaar. (Werbata, 1907)

werd ook bouwen in het open schootsveld ten oosten van Fort Amsterdam toegestaan. Hierdoor kon de lintbebouwing aan de Pietermaaiweg doorgezet worden tot aan de fortificaties. In de tweede helft van de 19^e-eeuw zijn hier ruim opgezette neoclassicistische villa's gebouwd waarvan slechts een aantal zijn behouden.

In 1800 ontstond het eerste plein in Pietermaai: het Damplein (tegenwoordig Johan van Walbeekplein)¹⁴. Met de bouw van de Kathedraal ontstond ten oosten het Concorplein (tegenwoordig Julianaplein) en ten westen het Kerkplein¹⁵. Op het Johan van Walbeekplein, dat een echt volksplein was, werd halverwege de 20^e eeuw (ondanks de protesten) het Cultuurcentrum gebouwd met een bibliotheek (tegenwoordig NAAM) en het Kerkplein werd grotendeels bebouwd waardoor het kleinere Woutersplein overbleef. Aan het oostelijke uiteinde van de Nieuwestraat ontstond nog een vierde plein: Plasa Smeets.

Kernkwaliteiten

- Lintbebouwing met percelen van variabele breedte met smalle stegen richting de Caribische Zee en Waaigat;
- Symmetrisch vrijstaande (heren)huizen en geschakelde woningen van één of twee bouwlagen met zadel- of schilddaken;

- Variatie architectuur / tijdperiode / sociale status
- De formele voortuin of stoep voor de woning met lage erfafscheiding als sociale ontmoetingsruimte;
- Structuur van pleinen: Julianaplein, Johan van Walbeekplein, Plasa Smeets, Woutersplein; en
- de visuele relatie met de Caribische Zee, Waaigat en Scharloo.

Ontwikkelingsperspectief

Gericht op de instandhouding van de historische stedenbouwkundige structuur, de instandhouding van de variëteit in de architectuur en de visuele relatie met de Caribische Zee, het Waaigat en Scharloo. Aandacht voor de kwalitatieve verbetering van de openbare ruimte en voor de parkeerbehoefte van bewoners en bezoekers.

Ontwerprichtlijnen

Ruimtelijke ingrepen zijn gericht op het herstel van de historische structuur, waaronder de historische stegen. Obstakels die zichtlijnen belemmeren worden zoveel mogelijk verwijderd. Bij nieuwe ontwikkelingen wordt rekening gehouden met de menselijke maat, de aanleg van een formele voortuin of stoep.

¹⁴ Blanken, 1823

¹⁵ Werbata, 1909

Aanzicht van Scharloo vanaf het Waaiyat. Achter de monumenten A. M. Chumaceiro Bulevar 11 en A. M. Chumaceiro Bulevar 13 (Patchi de Sola) is de groene heuvelrug zichtbaar.

3.4 Scharloo

Scharloo was oorspronkelijk een plantage die de West-Indische Compagnie had uitgegeven om er landbouw te bedrijven. Daar was de rotsachtige bodem echter totaal ongeschikt voor. In 1694 verrees op de hoek van de Sint Annabaai en Waaiyat een eilandje met daarop de eerste scheepswerf: Kleine Werf. Op een eilandje ten noorden hiervan ontstond een tweede werf: Grote Werf. Deze eilandjes werden tot halverwege de 20e eeuw uitgebreid tot er één grote scheepswerf. Het westelijke deel van Scharloo, Skalo Abou, ontwikkelde zich als havenkwartier. Tegenover de werven (huidige Werfstraat) en aan het Waaiyat werden vanaf de 18e eeuw grote huizen gebouwd voor de schippers en reders. Daarnaast waren er ook eenvoudige woningen voor de arbeiders. Rijk en arm woonden naast elkaar. Aan het einde van de 19e eeuw nam de scheepsbouw af en werden de grote huizen van weleer omgebouwd tot hotel of café.

In de 18e eeuw werden er ook villa's meer richting het oosten aan het Waaiyat gebouwd, ten zuiden van de Scharlooweg. Maar pas vanaf de tweede helft van de 19e eeuw ontstond de lintbebouwing met prestigieuze villa's op riant kavels aan weerszijden van de Scharlooweg. De kavels aan de zuidzijde grensden nog tot halverwege de 20^e eeuw aan het Waaiyat, totdat een weg rond Waaiyat, de A.M.Chumaceiro Bouvelard, werd aangelegd.

Doordat tegen het einde van de 19^e eeuw de economie van Curaçao aantrok hadden Joodse kooplieden de mogelijkheid om te ontsnappen aan het benauwde Punda. In korte tijd werd Scharloo verdicht en werden nu ook aan de noordzijde van de Scharlooweg monumentale villa's gebouwd in de neoclassicistische stijl.

Mede door de gunstige ligging ten opzichte van de haven en de binnenstad trok Scharloo in de 20^e eeuw ook arme mensen aan, aanvankelijk uit Curaçao en – na de komst van de olieraffinaderij – ook uit andere delen van het Caribisch gebied. Op terreinen die niet geschikt waren voor grote villa's vanwege de steile hellingen, op Fleur de Marie (westzijde) en Sint Jago (oostzijde), bouwden zij hun eigen houten huisjes op huurgrond.

Ten westen van Sint Jago werden in de tweede helft van de 19^e-eeuw aan weerszijden van de weg Berg Altena rijtjeswoningen gebouwd voor arbeiders door de eigenaren van de achterliggende terreinen. Vanwege de steile helling van Berg Altena werden de kleine huisjes trapsgewijs gebouwd. Bij de verbreding van de weg in 1958 zijn de huisjes aan de noordwestelijke zijde afgebroken. Ter herinnering aan het oude straatbeeld zijn in 1986 – langs het bovenste gedeelte van verbreedde rijbaan – weer een aantal huisjes in dezelfde stijl opgetrokken. De wooneenheden variëren van kleur. Van oorsprong kent Scharloo geen pleinen of andere openbare ontmoetingsruimte. Tegenwoordig is het perceel van de voormalige villa Scharlooweg 1 ingericht

Zicht op vanaf Scharlooweg (deelgebied 12 Scharloo Ariba): op de voorgrond monumentale villa's met daarachter de arbeiderswoningen van het havenkwartier (deelgebieden 14 Scharloo Abou) en de houten huisjes van Fleur de Marie (deelgebied 13).

als parkje 'Parke Leyba'. Daarnaast is het onbebouwde gedeelte van het perceel van Scharlooweg 43-49, bekend als 'Swaen', informeel in gebruik als ontmoetingsruimte. Verder zijn er het Simon Bolivar Plein, aan de oostzijde van het viaduct, en Plasa Horacio Hoyer aan het oostelijke uiteinde van de Scharlooweg.

- De visuele relatie met de Punda, Pietermaai, Otrobanda, Sint Annabaai en Waaigat; en
- De visuele relatie met de onbebouwde groene heuvelrug.

Kernkwaliteiten

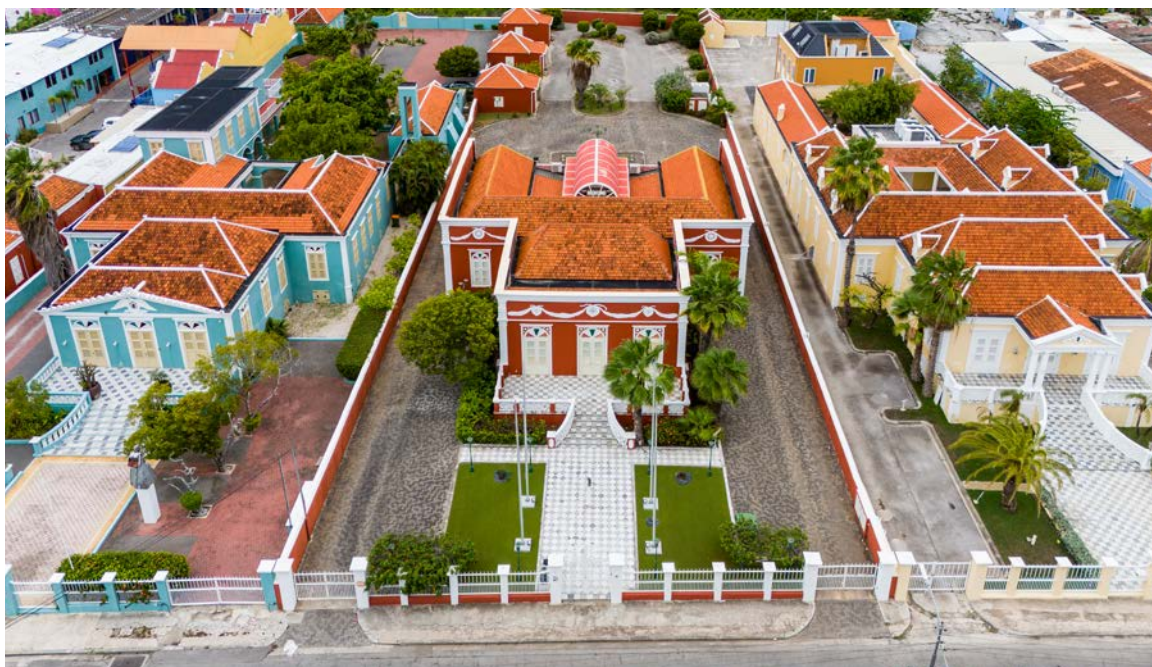
- Lintbebouwing op grote diepe percelen van vergelijkbare breedte;
- Monumentale klassieke villa's van één of twee bouwlagen, met schilddaken, een U-vormige plattegrond en patio;
- Riante, diepe en formele voortuinen met een monumentale ingang aan de straatzijde en een pad - soms afgezet met muurtjes - naar het verhoogde terras met uitwaaierende trap in de as van de hoofdingang van de villa;
- Halfhoge erfafscheidingen waardoor de visuele relatie met de straat wordt behouden;
- Waterbakken, aquaducten, azotea's en andere historische bijgebouwen;
- Kleine, direct aan de openbare weg gelegen, geschaalde symmetrische woningen met één deur, twee ramen en een zadeldak;

Ontwikkelingsperspectief

Gericht op de instandhouding van de historische stedenbouwkundige structuur, de instandhouding van de eenheid in de typologie en de visuele relatie met de Sint Annabaai, het Waaigat en Pietermaai. Groene heuvelrug vrijhouden van ontwikkelingen en technische installaties. Aandacht voor de kwalitatieve verbetering van de openbare ruimte.

Ontwerprichtlijnen

Ruimtelijke ingrepen zijn gericht op het herstel van de historische structuur, waaronder de perceelindeling en tuininrichting. Erfafscheidingen zijn fysiek hoog, maar visueel open. Bij nieuwe ontwikkelingen wordt rekening gehouden met de menselijke maat, de aanleg van een formele voortuin (een tuin is geen parkeerterrein).

Zicht op vanaf Scharlooweg (deelgebied 12 Scharloo Ariba): Riante symmetrische villa's van geschakelde bouwvolumes met één bouwlaag, grote formele voortuin, diepe achtertuin, erfafscheiding met hoge hekwerken, schilddaken met pannen, en trap met bordes.

De eerste gebouwen werden gebouwd volgens de Nederlandse bouwstijlen van de 16e en 17e eeuw met behulp van uit Nederland geïmporteerde bouwmaterialen. In de loop van de tijd werd deze architectuur

beïnvloed door het klimaat, het gebruik van lokale materialen, lokaal vakmanschap en nieuwe architectonische stromingen en elementen die werden geïntroduceerd uit het buitenland.

Keukenstraat 22a, Punda

Heerenstraat 25-27, Punda

4.1 Curaçaos-Hollandse stijl (XVII)

In de 17^e eeuw werden de huizen in Punda gebouwd volgens de bouwstijl die in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden gebruikelijk was. Binnen de stadsmuren werd de beschikbare bouwgrond verkaveld tot smalle en diepe percelen. De woningen werden in een bouwblok strak tegen elkaar aangebouwd, met de

topgevel op de rooilijn langs de straten. Deze panden hadden een bedrijfsfunctie en opslag op de begane grond en woonruimte op de bovenverdiepingen. De huizen hebben twee tot drie verdiepingen en met een zolderverdieping onder een zadeldak: de huizen van één verdieping zijn in de loop der tijd vervangen of opgehoogd. De Curaçaoose tuitgevel – in de meeste gevallen gericht naar de straat – is bekroond met een geprofileerd, klein fronton op een rechthoekig lijstwerk. Dit klassieke sieralement, dat kenmerkend voor de Curaçaos-

Kenmerkend detail Curaçaos-Hollandse tuitgevel met jaartal 1706. Heerenstraat 25-27.

Hollandse stijl, is ontleend aan de Vroege Hollandse Renaissance (1525-1565) dat in Nederland nog tot ver in de 17^e-eeuw werd toegepast (Newton, 1986).

In de eerste helft van de 18^e eeuw werd door Zuid-Europese invloeden de galerij geïntroduceerd. Het waren overdekte houten of stenen uitspringende gaanderijen met een lessenaarsdak die soms over meerdere verdiepingen tegen de oorspronkelijke gevel waren gebouwd. Ze dienen als bescherming tegen de zon om het interieur koel te houden. Het toevoegen van galerijen gebeurde aanvankelijk ongecontroleerd waardoor de straten en steegjes steeds smaller werden. Vanaf 1845 konden galerijen en balkons boven de weg nog alleen geplaatst worden met goedkeuring van de overheid. In de loop van de 19^e-eeuw werden veel galerijen dichtgezet met glazen schuiframen, jalouzieluiken of shutterringen.

Omdat Otrobanda, Pietermaai of Scharloo pas in de 18^e eeuw tot stand kwamen, komt deze bouwstijl daar niet voor. Voorbeelden van de Curaçaos-Hollandse Stijl in Punda zijn het Postmuseum (Keukenstraat 22a, 1693) en Heerenstraat 25-27 (1706).

Vakmanschap en materiaal

Voor de fortbouw waren altijd militaire ingenieurs aanwezig. Ook stuurde de WIC met regelmaat timmerlieden en metselaars naar Curaçao. In het werk werden zij bijgestaan door slaafgemaakten die zo geleidelijk werden opgeleid. Bij het bouwen van burgerwoningen werden metselaars ondersteund door vrouwen van kleur en jongens.

Materiaal is op Curaçao altijd schaars geweest. In het begin werd baksteen (gele ijsselstenen en dakpannen uit Holland) gebruikt als ballast op de koopvaardij-schepen. Hierdoor zijn de oudste gebouwen uit baksteen opgetrokken. Omdat de aanvoer van ijsselstenen ontoereikend en kostbaar was, gingen lokale metselaren werken met de lokaal voorradige en breuk- en koraalsteen en werd baksteen alleen nog gebruikt voor detaillering. Deze brede koraalstenen muren zijn onregelmatig en kwetsbaar voor vocht vanwege het zout dat daar in de loop van de tijd is ingetrokken. Voor een strak uiterlijk en als bescherming tegen de elementen werden ze gepleisterd met kalkspecie en wit gesausd. (Ditzhuijzen, 2022)

Werfstraat 6, Scharloo.

4.2 Curaçoise Barok (XVIII)

In de 18^e eeuw ontstond er een nieuwe bouwstijl, de Curaçoise Barok. Een belangrijke inspiratiebron is de klokgevel, een geveltype dat zich, mede door Philips Vingboons in Amsterdam, in de tweede helft van de 17^e-eeuw ontwikkelde. De gevels van de Curaçoise Barok vertonen opvallende overeenkomsten met de in hout uitgevoerde klokgevels in de Zaanstreek (Newton, 1986), een gebied met veel zeevarenden en (scheeps)timmerlieden. De gevels hebben in- en/of uitzwenkende contouren van rolwerk en zijn al dan niet voorzien van voluten. Soms is de boogvormige top voorzien van een bekroning in de vorm van een pijnappel of knop. Kenmerkend voor de Curaçoise Barok zijn ook de galerijen uitgevoerd in steen en voorzien van arcades met korte, 'dikbuikige' zuiltjes, waar aan de invloeden vanuit andere landen zichtbaar is.

Voorbeelden zijn de Sefardische Synagoge (Hanchi Snou 29, 1730-1732) in Punda¹⁶, Werfstraat 6 (1744 en 1861) in Scharloo en Molenplein 12-19 (rond 1750) in Otrobanda.

Ramen

Oorspronkelijk werden vensteropeningen afgesloten met een soort horren-gaas, al dan niet in combinatie met houten luiken. Pas in de laatste decennia van de 18e-eeuw werden glazen schuiframen geïntroduceerd, maar de toepassing bleef beperkt tot de panden van rijke eigenaren. Met de schuiframen met glas kon de soms hevige passaatwind gereguleerd worden. In de 19e-eeuw werden glazen schuiframen soms gecombineerd met houten luiken met vaste jaloezieën om de zon te weren en wind en lucht naar binnen te laten. In Nederland werd dit type zonwerende jaloezieluiken toegepast bij deftige gebouwen in de 17e-eeuw. Terwijl de gazen ramen nog steeds werden toegepast in de 19e-eeuw zijn in die eeuw de jaloezieluiken geleidelijk vervangen door shutterramen. Hiervan zijn de lamellen verstelbaar waardoor de openingen naar behoefte aangepast kunnen worden. Sinds de opkomst van de airconditioning worden shutterramen vaak gecombineerd met glas. (Newton, 1986).

¹⁶ Vaak wordt gedacht dat het Penha gebouw (Heerenstraat 1) onder deze bouwstijl valt. Deze zijn echter niet origineel en dateren uit de 19^e-eeuw.

Kenmerkend detail Curaçaose Barokke tuitgevel. Werfstraat 6.

Hanchi Snoa 29, Punda: de Sefardische Synagoge.

Molenplein 12-19, Otrobanda.

Het Museum Zaanse Tijd, herbouwd in 1975 op de Zaanse Schans, heeft een klokgevel van een pand te Zandijk. Degevel, gedateerd rond 1795, is uitgevoerd in Lodewijk XVI stijl. De gevels in Curaçaose Barok stijl vertonen duidelijke overeenkomsten met de klokgevel van het museum. (Museum Zaanse Tijd, Zaandam)

Zantjessteeg 44, Otrobanda.

4.3 Neo-Curaçaos-Hollandse stijl (XIX)

In de eerste helft van de 19^e eeuw werd de architectuur soberder als tegenreactie op de uitbundige Curaçaose Barok. Deze stijl is geïnspireerd door de stijl die in de 17^e-eeuw werd toegepast, de Curaçaos-Hollandse stijl. Rechte topgevels met een eenvoudig tuitje en/of een driehoekig topje, kwamen in de plaats van de gevels

met uitbundige barokke contouren. De galerij werd volledig in het bouwplan opgenomen en is een minder opvallend element.

Omdat Otrobanda en Pietermaai in de 19^e-eeuw werden verdicht, komt deze bouwstijl daar veel voor. Voorbeelden van deze bouwstijl zijn Zantjessteeg 44 (bouwjaar onbekend) en Van Dijksteeg 1 (bouwjaar onbekend) in Otrobanda en Johan van Walbeekplein 4 (rond 1850) in Pietermaai.

Kleur

Het meest opvallende kenmerk van de architectuur van Willemstad is de grote variëteit aan kleur. Oorspronkelijk waren de gevels afgewerkt met witte kalk. Een verordening uit 1817 (PB 1817 nr. 14) bepaalde dat de gevels in de binnenstad voortaan een kleur moesten krijgen: de witte gevels zouden onder de Caribische zon zo fel zijn dat de ogen ervan beschadigd raken en zelfs kunnen leiden tot blindheid.

Hoewel de wet alleen in de stad gold, volgde de bebouwing op het platteland al snel. Aanvankelijk waren de huizen geel en donker grijs van kleur terwijl kozijnen, ramen, luiken en jaloezieën groen geschilderd waren. Later werden ook andere kleuren, zoals rood en blauw, populair. Tegenwoordig worden de raampartijen (kozijnen, ramen, luiken en shutters) grotendeels in het wit uitgevoerd. Het lijstwerk wordt in het wit uitgevoerd: onduidelijk is dit vroeger ook zo was. (Ditzhuijzen, 2022)

Van Dijksteeg 1, Otrobanda.

Johan van Walbeekplein 4, Pietermaai.

Kenmerkend detail Neo-Curaçaos-Hollands tuitgevel. Zantjessteeg 44, Otrobanda.

Kortijnweg 43, Otrobanda.

4.4 Neoclassicisme (XIXB)

In de tweede helft van de 19e eeuw werd de neoclassicistische bouwstijl geïntroduceerd op het eiland door zowel Amerikaanse als Europese invloeden. De woningen in deze stijl bestaan uit geschakelde rechthoekige bouwvolumes van één of twee bouwlagen met een schilddak, lijstgevels en een symmetrische indeling van gevel en (bij grotere panden) plattegrond. Eenvoudige woningen bestaan soms uit één bouwvolume, maar meestal zijn meerdere bouwvolumes achter elkaar geschakeld. Kenmerkend is ook de zodanige positionering van de bouwvolumes dat er een (halfopen) patio aan de achterzijde ontstaat. Het bordes met zuilenportiek (een

fronton op klassieke zuilen als versiering van de entree), (getande) hoekblokken, lisenen, pilasters, rijkversierde kroonlijsten en klassiek lijstwerk zijn veel toegepaste elementen.

Deze bouwstijl kan vooral ten noorden van de Frederikstraat op Ser'i Otrobanda worden gevonden en in Scharloo. In Otrobanda zijn zowel prestigieuze (Villa Belvédère te L.B. Smitplein 3, 1866) als zeer bescheiden voorbeelden (Kortijnweg 43, begin 20e eeuw) te vinden. In Scharloo zijn veel monumentale villa's in deze stijl gerealiseerd (Scharlooweg 55, 1875). Maar ook in Punda (Stadhuis, Wilhelminaplein 4, 1859-1861) en Pietermaai (Pietermaaiweg 4, 1871 en Pietermaaiweg 91, tweede helft 19^e-eeuw) is deze stijl toegepast.

L.B. Smithplein 3, Otrobanda.

Open ruimte

De binnenstad is ontstaan door het uitgeven van terreinen aan burgers en later, in de 19e-eeuw, door verkavelingen van grote particuliere terreinen. De kavelindeling verschilt per wijk: dit was op de eerste plaats afhankelijk van de beschikbaarheid van ruimte (kavelgrootte) maar daarnaast ook van de bouwstijl/typologie die op dat moment populair was.

De oorspronkelijke bebouwing van Punda was door gebrek aan ruimte binnen de stadsmuren zoveel mogelijk aaneen gebouwd. De huizen hadden smalle voorgevels, meerdere verdiepingen en strekten zich diep naar achteren uit op het terrein. Ter verkrijging van licht en lucht hadden de huizen kleine binnenplaatsjes (die later meestal zijn dichtgezet).

In de andere wijken, met name Otrobanda, was meer ruimte beschikbaar. Hier werden in het begin ruime percelen uitgegeven waarop vrijstaande huizen met bijgebouwen verrezen op grote erven, zogenaamde koralen. De lintbebouwing die langs de Breedestraat ontstond was aanvankelijk slechts ten dele aaneen gebouwd. In Otrobanda ontstond al snel een verdichting, met name ten zuiden van de Breedestraat. In deze omgeving werd door middel van kleine open plaatsjes tussen bouwblokken gezorgd voor de nodige ventilatie. Ten noorden van de Breedestraat is deze verdichting minder geweest en zijn verscheidene koralen nog goed te onderschei-

den (Newton, 1990). Op de heuvel van Otrobanda werden in de tweede helft van de 19e-eeuw grote particuliere terreinen verkaveld. Er werden nieuwe straten aangelegd ten behoeve van vrijstaande woningen.

Pietermaai ontstond als een lintbebouwing met bijgebouwen op ruime erven aan weerszijden van de uitvalsweg naar het oosten. De eerste huizen waren niet op de rooilijn gebouwd: ze hadden een voortuin of een stoep die aan de straatzijde was afgezet en een tuin aan de achterzijde. De wijk kon zich later verder ontwikkelen door de demping van grote delen van het Waaigat en omdat het voormalige schootsveld mocht worden bebouwd. Er ontstond een verdichting waardoor er ook geschakelde panden zijn. Op het voormalige schootsveld aan de Pietermaaiweg werden vrijstaande neoclassicistische villa's gebouwd.

In Scharloo werden eerst grote vrijstaande koopmanshuizen gebouwd vlakbij de werven aan de Sint Annabaai en langs de oevers van het Waaigat. Het deel bij de werven werd later verdicht en de grote panden staan op relatief kleine kavels. Pas na de verkaveling van grote particuliere terreinen aan de noordzijde van de Scharlooweg in de tweede helft van de 19e-eeuw ontstond een lintbebouwing aan weerszijden van de weg. Op de zeer diepe kavels werden riante villa's met patio's en bijgebouwen gerealiseerd met diepe voor- en achtertuinen.

Scharlooweg 55, Scharloo.

Pietermaaiweg 4, Pietermaai.

Wilhelminaplein 4, Punda. Kenmerkend is het Neoclassicistisch bordes met zuilenportiek en een fronton.

Pietermaaiweg 91, Pietermaai

Cinelandia heeft achter de voorgevel een heel flauw hellend zadeldak. (Schlink, onbekend)

4.5 20^e-eeuwse architectuur

Met de komst van de olie-industrie in 1915 en de introductie van beton kwam een nieuwe architectuur tot ontwikkeling. Curaçao maakte kennis met nieuwe bouwtechnieken en stijlen uit het internationale bouwen zoals de flamboyante Art Deco en het strakkere Nieuwe Bouwen (Gill, 2008). De scheiding tussen de bouwstijlen is niet altijd duidelijk. Gebogen lijnvoering, ronde openingen, de toepassing van glazen bouwblokken in de gevels en platte (ogende) daken komen in beide stijlen voor. Bij woningen uit die periode wordt het door de toepassing van beton mogelijk de porch inpandig te maken. Bij de Art Deco is er een neiging om ornamenten toe te passen, terwijl dat bij het Nieuwe Bouwen juist niet

voorkomt. Het Nieuwe Bouwen had een voorkeur voor een strakke afwerking, witte tot heel lichte gevels en hield rekening met het klimaat. Grote dakoverstekken, betonluifels boven openingen en verticale betonnen lamellen (brise soleil) ter voorkoming van instraling van de zon zijn hier voorbeelden van. Voor een goede doorventilatie werd aandacht besteed aan de oriëntatie en opzet van het gebouw (Gill, 2008).

Voorbeelden van de Art Deco zijn de voormalige bioscopen Cinelandia (Punda) en Westend (Otrobanda), beide uit 1940, van Pieter van Stuivenberg. Het voormalige Cultuurcentrum met de Openbare Leeszaal op Pietermaai (Johan van Walbeekplein 6/13, 1943), en het bedrijfspand aan de theaterstraat 11, beide ontworpen door de architect Kees Bakker, zijn voorbeelden van het Nieuwe Bouwen.

Johan van Walbeekplein 6/13, Pietermaai. (M. Newton)

Monte Bellostraat 17 is een voorbeeld van een typisch woonhuis met een inpandige porch. (M. Newton)

Westend is gebouwd in 1941 en in 2001 afgebroken. Lawson, B. (1964).

Kernkwaliteiten

- De vier historische architectonische stijlen: Curaçaos-Hollandse Stijl, Curaçaose Barok, Neo-Curaçaos-Hollandse Stijl en het Neoclassicisme;
- Grote verscheidenheid van architectonische en bouwkundige elementen door de invloed van verschillende culturen;
- Het gebruik van een beperkt aantal bouwmaterialen: baksteen, breuksteen, koraalsteen, kalk, tras, hout, glas, dakpannen en stucwerk;
- Kleur: de verscheidenheid van geveltinten (donkerrood, lichtblauw, okergeel, groen) in combinatie met witte accenten (van lijstwerk).

- Voortschrijdend inzicht in klimaatpassend bouwen met betrekking tot oriëntatie, plattegronden, gevelopeningen en materiaalgebruik om de zon buiten te houden en de wind te verwelkomen;

Ontwikkelingsperspectief

Gericht op de afleesbaarheid van de verschillende tijdsperiodes, waarbij invloeden van hedendaagse internationale architectonische stijlen zijn toegestaan. Gebouwen zijn klimaatadaptief ontworpen waarbij gebruik wordt gemaakt van (hedendaagse varianten van) traditionele technieken. Kwaliteit (originaliteit, lange levensduur en vakmanschap) gaat boven kwantiteit.

Theaterstraat 11, Pietermaai.

Ontwerprichtlijnen

Ruimtelijke ingrepen zijn passend voor het klimaat van Curaçao. De wind wordt doorgelaten en de zon wordt buitengehouden door toepassing van schuine dakvormen, dakkapellen, grote gevelopeningen, grote overstekken, zonwering, wateropvang, etc. Elk perceel bevat zijn eigen, unieke bouwwerk(en), waarvan slechts één hoofdgebouw. Bij ruimtelijke ingrepen is ruimte voor prèt: niet te strak, gebruik makend van versieringen en schuine/ronde

vormen, met aandacht voor detail. Het dak wordt behandeld als een vijfde gevel en wordt met zorg ontworpen, bestaat bij voorkeur hellende vlakken en is geen installatieruimte. Ruimte voor installaties (zoals liften, brandtrappen, afvoerpijpen, zonnepanelen, aansluiting op elektra en water plus meterkasten) worden zorgvuldig in het ontwerp meegenomen. Gevels hebben kwaliteit door aandacht te schenken aan plasticiteit, detaillering en de menselijke maat. De hoogte van de bouwwerken sluit aan bij de historische stedenbouwkundige structuur en de monumentale bebouwing.

- Lawson, B. (1964). *West End bioscoop op Brionplein [foto]*. Collectie Nationaal Museum van Wereldculturen. Geraadpleegd op 23 september 2023, van <https://upload.wikimedia.org/>
- Ditzhuijzen, J. van, Langenfeld, E. (2017). *De Willemstad: het dagelijks leven in negentiende-eeuws Punda*. LM Publishers: Volendam
- Ditzhuijzen, J. van, Dennert, M., Manuel, C., Rego, C. do, Speckens, A. (2022). *Willemstad Werelderfgoed: kleurrijke stad aan een natuurlijke haven*. Matrijs: Utrecht.
- Gill, R., (2008). *Een eeuw architectuur op Curaçao*. Klein Bottelier: Curaçao
- Haslinghuis, E. en H. Janse (1997). *Bouwkundige termen*, Primavera Pers, Leiden
- Koninkrijk der Nederlanden (1996). *Nomination of the 'historic Area of Willemstad, Inner city and harbour' on UNESCO's World Heritage List*. Onbekend: Willemstad N.A./ Den Haag.
- Newton Heritage Consulting, Adviesbureau Gebouwd Erfgoed, (2023). *Curaçao Monuments (monumentenregister)*. Geraadpleegd op 23 september 2023, van <https://curacaomonuments.org/>
- Newton, M. (1986). *Architectuur en bouwwijze van het Curaçaose landhuis*. Technische Universiteit Delft: Delft.
- Newton, M. (1990). *Architectuur en monumentenzorg*, in: *De Gids*, jaargang 153, nr. 7/8. Geraadpleegd op 6 oktober 2023. Van: https://www.dbnl.org/tekst/_gidoo11-99001_01/_gidoo1199001_01_0106.php
- Nagelkerken, W. (2009). *De noodlottige geschiedenis van het Hollandse fregat Alphen: geëxplodeerd en gezonken in 1778 in de haven van Curaçao*. Curaçao Maritime Museum: Willemstad
- Nagelkerken, W. e.a. (2014). *Survey of the English Steamship Mediator, Its History, Voyages and Wrecking in Curaçao (1884)*. STIMACUR: Curaçao
- Onbekend (onbekend). *Museum Zaanse Tijd [foto]*. iamsterdam.com. Geraadpleegd op 1 oktober 2023, van <https://www.iamsterdam.com/en/whats-on/calendar/museums-and-galleries/museums/museum-zaanse-tijd-zaan-time-museum>
- Ozinga M. (1959). *De monumenten van Curaçao in woord en beeld*. Stichting Monumentenzorg Curaçao: Amsterdam – Willemstad.
- Pereira Roders, A. (2007). *RE-ARCHITECTURE: Lifespan rehabilitation of built heritage*. Technische Universiteit Eindhoven: Eindhoven
- Schlink, D., (onbekend). *Cinelandia [foto]*. Pinterest. Geraadpleegd 23 september 2023, van <https://nl.pinterest.com/pin/561964859757919762/>.
- Speckens, A.H. (2011). *Revising World Heritage Willemstad*. Eindhoven: Technische Universiteit Eindhoven.
- Werbata J.V.C. (1909). *Straten, wegen, pleinen, enz. van het Stadsdistrict van het Eiland Curaçao (kaart)*. J. Smulders & Co.: Den Haag

Het monumentenregister van Curaçao kan worden ingezien via <https://curacaomonuments.org/>

Dit document is tot stand gekomen in samenwerking met de volgende personen/organisaties:

Projectgroep

Caroline Manuel	<i>Ministerie van Verkeer, Vervoer & Ruimtelijke Planning</i>
Nanette de Jong	<i>Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed</i>
Aster Speckens	<i>Speckens Architecture</i>

Feedbackgroep

Dimitri Cloose	<i>National Archaeological - Anthropological Memory Management</i>
Marcel Dennert	<i>Stichting Monumentenzorg Curaçao</i>
Ergün Erkoçu	<i>University of Curaçao</i>
Raymond Felisie	<i>Dienst Ruimtelijke Ontwikkeling & Planning</i>
Jonathan Jukema	<i>Stichting Monumentenfonds Curaçao</i>
Zarja Rojer	<i>Zarja Architecture</i>

Stakeholders

Annemarieke Holten	<i>Jewel Investment Group</i>
Dennis Klaus	<i>Stichting Pro Monumento</i>
Ronny Lobo	<i>Stichting DOCOMOMO / N.V. Stadsherstel</i>
Randy Neuman	<i>Neuman Group BV</i>
Robert Neuman	<i>Neuman Group BV</i>
Gerald van Ramelsdonk	<i>Downtown Management Organization</i>
Kurt Schoop	<i>Community Builder Otrobanda</i>

Werkgroep

Donovan Angelina	<i>Dienst Ruimtelijke Ontwikkeling & Planning</i>
Chalrinela Conradus-Corasol	<i>Ministerie van Verkeer, Vervoer & Ruimtelijke Planning</i>
Valery Eshuis	<i>Zarja Architecture</i>
Gerda Gehlen	<i>Adviesbureau Gebouwd Erfgoed</i>
Stephanie van Heijningen	<i>Sociaal cultureel onderzoeker</i>
Juleyma van Heydoorn	<i>Ministerie van Economische Ontwikkeling</i>
Gabriela Jimenez	<i>Zarja Architecture</i>
Corina Regales	<i>Algemeen Pensioenfonds van Curaçao</i>
Caspar Tromp	<i>Urban Planner (UNOPS: Transforming Urban Curaçao)</i>
Michael Newton	<i>Newton Heritage Consulting</i>
Michael Winklaar	<i>Stichting Monumentenfonds Curaçao</i>
Eugenique Wilkins	<i>Dienst Ruimtelijke Ontwikkeling & Planning</i>
Greg van Zandwijken	<i>Stichting Monumentenzorg Curaçao</i>

Deze publicatie neemt u mee in de het werelderfgoed 'Willemstad' op Curaçao. Wat maakt deze stad zo bijzonder dat het al sinds 1997 is erkend als Werelderfgoed? Om de bijzondere universele waarden beter te kunnen begrijpen, is een vertaling gemaakt naar de fysieke aanwijsbare kenmerken hiervan: de kernkwaliteiten. Willemstad is een levende stad: ontwikkelingen zijn nodig voor het duurzaam behoud van dit unieke erfgoed. Het gaat erom dat ontwikkelingen op passende wijze gebeuren, waarbij de kernkwaliteiten worden behouden of versterkt. Dit document reikt u daarvoor de omgangsvormen aan.

Deze publicatie is bestemd voor beleidsmakers, ontwerpers, ontwikkelaars en liefhebbers die zich bezighouden met de binnenstad van Willemstad: de werelderfgoedstad van Curaçao binnen het Koninkrijk der Nederlanden.

MINISTERIE VAN
**VERKEER, VERVOER EN
RUIMTELIJKE PLANNING**

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap